

सम्भवति लघौ धर्मे गुरौ तदभावात् ।

धूमत्वादे स्तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावसाधक । तस्य तत्साधकत्वोपपन्नकल्याणिनाह (सम्भवतीति) तस्मिन्निति पूर्णीयम् । तथाच-लघुधर्मे तादृशावच्छेदकत्वस्य सम्भवद्वयार्थः । 'गुरौ तदभावात्' - तादृशावच्छेदकत्वाभाव नियमात् ।

तथाच - सम्भवत्तदवच्छेदकताक धर्मापेक्षया यो गुरुः, स तदवच्छेदक इति व्याप्तिरिति पर्यवसितार्थः । सम्भवत्तदवच्छेदकताकत्वं च तदवच्छेदकत्वसाधनशून्यत्व । बाधकत्वं अवच्छेद्य प्रतियोगित्वासमनियतत्वम् । तथाच तत्प्रतियोगित्वादि समनैयत्वमेव सम्भवत्तदवच्छेदकताकत्वपर्यवसितम् । समनैयत्वघटक दलद्वयनिवेशात् घटपटान्यतरस्य महानसीयवाह्निषा यवच्छिन्नभाव प्रतियोगिताया न्यूनवृत्तिघटावादे रतिरिक्तवृत्ति शुद्धवह्निवादे व्यावच्छेदकत्वासम्भवेन तादृशतादृशगुरुधर्मस्य तावच्छेदकतानुपपत्तिः । प्रतियोगिताया स्वसमनैयत्वञ्च प्रतियोगिताया अन्यूनवृत्तिव्ये सति तन्निरूपकाभाव विरोधितावच्छेदकत्वरूप मवच्छेदकतानिर्वाहकम् । अतः सत्तावादे विशिष्टसत्ताग्रभावीप्रतियोगिता न्यूनानतिरिक्तवृत्तिव्येपि तदभावविरोधित्वानवच्छेदकत्वा यतत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वसम्भवः ।

यत्तु - 'व्यावच्छिन्नसमव्यापकतावच्छेदक धर्मापेक्षया गुहावमेयावच्छेदकत्वाभावसाधकतयाभिमत, स्वसमनियतसत्तावाद्यपेक्षयागुरो विशिष्टसत्तावादे प्रतियोगितावच्छेदकत्व निर्वाहाय स्वसमनियतस्य सुपेक्ष्य स्वावच्छिन्नसमव्यापकतावच्छेदकत्व निवेशः' इति । तत्र, घटप्रागभावात्वाच्छिन्न समव्यापकतावच्छेदक घटत्वाद्यपेक्षया गुरो घटप्रागभावात्वादे स्वसत्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकतया जातित्वाद्यवच्छिन्न समव्यापकतावच्छेदक तद्व्यवच्छिन्नसमवेतत्वाद्यपेक्षया गुरो जातिनादेर्भेदप्रतियोगितावच्छेदकतयाच व्यभिचारतः ।

प्रमेयधूमत्व कम्बुग्रीवादिसत्त्व -

ननु - मेयधूमत्व स्वावच्छिन्नधर्मविशेषणतापन्न मेयत्वसहित धूमत्व, सामानाधिकरण्यसम्बन्धेन मेयत्वविशिष्टधूमत्वत्वा । उभययैव तदवच्छिन्नसाध्यके नातिव्याप्तिमसक्ति, शुद्धधूमत्वस्या वच्छेदकत्वे तादृशान वच्छेदकताया विशिष्टधूमत्वे दुष्यंतीवात्, एकदेशपर्याप्तवृत्ते व्याख्यवृत्ति धर्मावच्छिन्नानुयोगिताकाभावस्य - विशेष्यपर्याप्तवृत्ते विशेषणान्तरवैशिष्ट्यावच्छिन्ना नुयोगिताकाभावस्य वा नभ्युपगमात् । शुद्धवद्विवादी धूमादिस्मानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वा पर्याप्तं मेयवद्विवादी तदनवच्छेदकत्वसौलभ्येन मेयवद्विमान् धूमादिषादायव्याप्तिविरहा, दित्यरुचेः कम्बुग्रीवादिसत्त्वा नुधावनम् ।

नचैव प्रमेयधूमत्वावच्छिन्न साध्यके ऽतिव्याप्त्यभिधान मय न्तास्यगतमिति वाच्यम् । व्याख्यवृत्ति धर्मावच्छिन्ना नुयोगिताकाभावा नभ्युपगमेन नानाव्यवितदण्डावच्छिन्नस्य व्यापकतानिर्वाहाय प्रतियोगितावच्छेदकापर्याप्त विषयत्वपर्याप्ति रनवच्छेदकान्तार्थइत्याशयेनैव तदभिधानात् । कम्बुग्रीवादिसत्त्वच घटत्वव्यञ्जकस्थानविशेष । घटत्वापेक्षया तस्य गौरव स्वस्थानस्य विजातीयावयवसंयोगरूपस्या नन्तत्वात्, अनुगमकजातिविशेष सापेक्षत्वाच्च । घटत्वस्य चैकस्य जातिरूपस्य निर्विशेषणकस्या वच्छेदकत्वे लाघवादिता ।

नच घटसामान्याभाव प्रतियोगिताया स्वस्थानविशेषस्या नवच्छेदकत्वेऽपि तत्तत्संस्थानवदभावभूतप्रतियोगितासु प्रत्येक तेषामवच्छेदकत्वं मावश्यम्, तत्रातिप्रसन्नत घटत्वरया वच्छेदकत्वा सम्भवा दित्यनुगतरूपावच्छिन्नेष्वपि तेष्वनवच्छेदकत्वं दुष्यतीति तदवच्छिन्नसाध्यके नातिव्याप्त्यववाश इति वाच्यम् । तत्तत्संस्थानवद तत्तद्दृष्टाभाव प्रतियोगितायामपि घटनिष्ठ तत्तद्दृष्टितत्त्वस्यैव

घ्राणग्राह्य गुणत्वादे-

साक्षात्सम्बन्धेनावच्छेदकत्वसम्भवात् । परम्परसम्बन्धेन स्व-
समवायि समवेतत्वात्मकेन तत्तत्सयोगानां गौरवेणा नवच्छेदक-
तया तादृशसम्बन्धेन सस्थानविशेषावच्छिन्न घटादिसाध्यके व्यभि-
चारिहेतावतिव्याप्ते दुर्बाणत्वात् ।

ननु मृत्पाषाणादिघटसाधारण घटत्व नैकम् , मृत्त्वपाषाणत्वादि-
ना सकरप्रसगात् , इति तत्तत्जातिव्याप्य नानैव । तथाच तथा-
विध सकलघटानुगमक सस्थानविशेषावच्छिन्न प्रतियोगितायां न
स्वरूपतो घटावस्थावच्छेदकता सम्भव , न्यूनवृत्तित्वात् , नाप्यनुगत-
रूपान्तरावच्छिन्नस्य , तादृशरूपान्तर प्रवेशेन गौरवादित्यरुचेः
प्राणग्राह्यगुणत्वानुधावन । प्राणग्राह्यत्व-प्राणग्रहणयोग्यता , गुणत्वन्यून
वृत्ति प्राणग्राह्यजातिरूपा , साचार्तान्द्रियेपि गन्धइति न गन्धत्वस्य
दर्शित रूपवत्सामान्याभाव प्रतियोगिता सप्त नैयस्या तुषपत्तिः ।
तादृशयोग्यतामात्रस्योपादाने गन्धत्वसुरभित्वादिरूपाया स्तस्या
स्वरूपतो हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकतया तादृ-
शजातित्वावच्छिन्नाया अप्यनवच्छेदकत्व दुर्घटमिति तद्विशेष्यतया
गुणत्वनिवेशन । द्रव्यत्वादिहेतुकस्थलेच गुणत्वस्य शुद्धस्यापि हेतु-
समानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वासम्भवात् विशिष्ट-
गुणत्वस्य गन्धत्वसमनियतस्य तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वम-
क्षतमेवेत्यतिव्याप्ति सगतिः । अथवा प्राणग्राह्यगुणत्व स्वाभ्यगु-
णत्वव्याप्यजातिमत्त्व सम्बन्धेन प्राणजन्यसाक्षात्कार विषयतावत्त्वमेव,
गुणत्वव्याप्यजातिघटित सम्बन्धलाभाय गुणपदम् । ननुगुणत्वमपि विशे-
ष्यतया विवक्षितम् ।

एतेन गुणत्वस्य निरुक्तजातित्वावच्छिन्न गन्धत्वादिविशेष्यतया विव-
क्षितत्वं स्वरूपतो गन्धत्वादे गुणत्वविशेषणताया मप्यतिप्रसगात् तादृश

स्थात्वेन तेन रूपेण साध्यताया व्यभिचारिण्यतिप्रसगात् । नाप्यनतिरिक्तवृत्तित्वम् ,

जातित्वावच्छिन्नस्य विशेषणत्वात्तुधावन निर्वाजमिति दूषणमनवकाशम् ।
प्राणप्राज्ञगुणत्व यथाश्रुतमेव प्राज्ञगन्धत्वरूपलघुधर्मसमनिघततया
न प्रतियोगितावच्छेदकमित्यपि यदन्ति ।

यत्तु अनवच्छेदकत्वं अवच्छेदकाविषयकं प्रतीतिविषयत्वम् ,
तथाचावच्छेदकता घटकसम्बन्धेन विशेष्याशे अवच्छेदकप्रकारकं
प्रतीतिभिन्ना साध्यतावच्छेदकताघटकसम्बन्धेन यादृशधर्मप्रका-
रिकाप्रतीतिस्तादृशधर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्यव्याप्तिरिति पर्यव-
सितम् । एवञ्च प्रमेयधूमत्वादिप्रकारकप्रतीतिधूमत्वादिप्रकारकता
नियमाप्रमेयधूमत्वाद्यवच्छिन्नसाध्यके प्रतिव्याप्तिपरिहारसम्भवति ।
नतु निरुक्तप्राणप्राज्ञगुणत्वाद्यवच्छिन्नसाध्यके, गन्धत्वादिक-
मविषयीकृत्यापि सुरभित्वादिक-सुरभित्वादिकमविषयीकृत्यापि
च गन्धत्वादिकविषयीकृत्यतादृशसाध्यतावच्छेदकप्रकारकप्रतीति-
सम्भवादिति ।

तत्र, तथासत्प्रुक्तरीत्या दण्डिमान् द्रव्यत्वादित्यादावतिव्या-
प्ते, प्रत्येकसकलदण्डमविषयीकृत्यैव दण्डत्वावच्छिन्नदण्डात्मकसाध्यता-
वच्छेदकप्रकारकप्रतीतिसम्भवात् । अथ प्रतियोगितावच्छेदकीभूता ये
येधर्माः तत्प्रकारकप्रतीतिभेदकूटस्य साध्यतावच्छेदकता घटकस-
म्बन्धावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकप्रकारिकायाभेकप्रतीतावसत्त्वात्
तथैवच लक्षणे विद्यक्षितत्वाद्येयमतिव्याप्तिरिति चेत् तर्हि तादृशरीत्या
निरुक्तप्राणप्राज्ञगुणत्वावच्छिन्नसाध्यकेपि नातिव्याप्त्यवकाश इति ।

“ अतथात्वेन ” - प्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन । (अनतिरि-
क्तवृत्तित्वमिति) स्वव्यापकतत्कत्वमित्यर्थः । तच्छून्यावृत्तित्व-
विवक्षणे समवायेन प्रमेयसाध्यके व्यभिचारिण्यतिप्रसगात् । प्रमेय

सामान्याभाव प्रतियोगिताशून्या प्रसिद्ध्या प्रमेयत्वाद् तादृशावच्छेदकत्वा निर्वाहात् । महानसीयत्वादिविशिष्ट बह्वित्वाद्यवच्छिन्न साध्यके धूमादौ बह्वित्वाद् महानसीय बह्व्यायभाव प्रतियोगिताशून्य बह्व्यन्तर वृत्तितया विशिष्टेऽपि तत्र सच्छू-पावृत्तित्वस्य दुर्घटतया ऽतिप्रसंगाच्च । स्वव्यापक तत्काल निवेशनेच विशिष्टस्याविशिष्टस्य वा यादृशस्यावच्छेदकत्व मभिमत तादृशस्यैव स्वपदेनोपादेयतया विशिष्ट बह्वित्वादिक प्रति विशिष्टबह्व्यायभाव प्रतियोगिताया व्यापकत्वस्या क्षतत्वेन तादृशस्यावच्छेदकत्वोपपत्तेः । ईदृश यद्यस्व तत्त्वाभाववृट्स्यच साध्यतावच्छेदक विशेषणता बोध्या, अत स्वत्वाननुगमेनैक सामान्याभाव निवेशासम्भवा आकिचिदेकावच्छेदक निष्ठावच्छेदकत्व मादायाति प्रसंगानवकाशः ।

नच - स्वपदस्य तत्तद्व्यक्ति परतया ऽवच्छेदकनिष्ठ तत्तद्व्यक्तित्वमेव पर्यवसित मवच्छेदकत्व, तथाच विशेषणावच्छिन्ननिष्ठ तत्तद्व्यक्तित्वस्यापि विशेष्यपर्याप्ततया विशिष्टबह्वित्वाद् स्वच्छेदकत्वे शुद्धस्याप्यनवच्छेदकता दुर्भिक्षमिति वाच्यम् । शुद्धस्य विशेषणा न्तरसहितस्य वा यादृशस्याधिकरणता ऽभावप्रतियोगितानिष्ठ व्यापकता-शरीरे निविष्टा, तादृशरूप पर्याप्तावच्छेदकता पर्याप्तचनधिकरणत्वस्य साध्यतावच्छेदक विशेषणत्वोपगमात् । मेघधूमत्वादि पर्याप्ताया अभावप्रतियोगितावच्छेदकताया अप्रसिद्धावपि तथाविधाया विषयता-द्यवच्छेदकताया प्रसिद्ध्याऽतिव्याप्तचनवकाशात् । महानसीयत्वादिसहित बह्वित्वादिपर्याप्तावच्छेदकताया शुद्धबह्वित्वादा घपर्याप्तत्वा द्विशिष्टबह्व्यायभाव मादाय दोषानवकाशात् ।

अथ - यदि हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगिता सामान्या-नतिरिक्तवृत्तित्व निवेश्यते, तदा निखिलबह्व्यादेरेव धूमादिसमानाधिकरण विशेषाभावप्रतियोगितया बह्वित्वादेरपि स्वव्यापकतावच्छेदक तादृशप्रतियोगितात्वस्वरूप तादृशप्रतियोगिता सा सामान्यानतिरिक्तवृत्तित्वन तथाविधप्रतियोगितानवच्छेदकत्वात्तुपपत्ति

प्रतियोगिताया स्वरूपसम्बन्धात्मिकाया प्रतिव्यक्तिभिन्नत्वेन धूमा-
देरपि तदतिरिक्तवृत्तित्वात् । न च तथापि यत्किंचिदेका-
भाय प्रतियोगितासामान्यशून्यावृत्तिरिति तत्, अतएवातिरिक्तसामा-
न्याभावस्याभावे धूमत्वादेरप्यनयच्छेदकत्वापातादपि तत्साधनमपि

रिति तादृश यत्किंचि देकप्रतियोगिता नतिरिक्तवृत्तित्वं स्य
समानाधिकरण भेदप्रतियोगितानयच्छेदक तादृशप्रतियोगिताकत्व-
रूप निवेशनीयम्, तथा सति धूमधान् वद्वे रित्यादौ धूमत्वादे-
रपि तादृशावच्छेदकत्वं न स्यात्, धूमादिसामान्याभाव प्रतियोगि-
ताया अपि धूमादिस्वरूपतया प्रतिधूमादिक भिन्नत्वेन प्रत्येक
धूमत्वादिसमानाधिकरण भेदप्रतियोगितायच्छेदकत्वादिति तत्राद्धूम-
त्वादेरेव तथावादतिष्ठ्याति रित्याह (प्रतियोगिताया इति) “स्वरू-
पसम्बन्धात्मिकाया” इति प्रतिव्यक्तिभेदप्रयोजकहेतुगर्भं विशेषणम् ।
अतिरिक्तपदार्थरूपप्रतियोगिताया सिद्धान्तविरुद्धत्वादिति भावः ।
तादृशप्रतियोगिता सामान्यानतिरिक्त वृत्तित्वनिवेशेपि हेतुसमानाधि-
करणाभावात्वेन तादृशाभावनिवेश एव पूर्वोक्तदोषः, ननु तादृ-
शाभावस्य प्रातिस्विकरूपेण निवेशने, तत्राद्विशेषाभाव प्रतियोगि-
तात्वस्य वद्वित्वादिव्यापकतानयच्छेदकत्वा दित्याशयेना शक्यते
(नचेति) (तथाविधेति) प्रतियोग्यनधिकरणहेतु मद्गतीत्यर्थः ।
“यत्किंचि” इति तत्राद्व्यक्तित्वेना भावनिवेशाभावात् । प्रायेकनिविष्ट-
स्यापि तथाविधाभावस्य सकलस्य नैकभावच्छेदकतावदवता, कि-
न्वेकस्यैवेति स्फोरणाय एकपदम् । तादृशप्रतियोगिता सामान्यशून्या-
वृत्तित्वं स्वव्यापकतावच्छेदक तादृशप्रतियोगिताकत्वम्, अतो न पू-
र्वोक्तदोषः । “अत एव” — ईदृशावच्छेदकत्वस्य मूलाभिप्रेतत्वा-
देव (अतिरिक्तेति) सामान्याभावस्य विशिष्टाभावकृदातिरिक्तत्वात्-
भ्युपगम इत्यर्थः । (धूमत्वादेरपीति) विशेषाभावकृतान्तर्गत
मेरु गभाव मुपादाय धूमत्वादौ निरुक्तावच्छेदकत्वोपपादनासम्भवा-
दिति भावः (तत्साधनमिति) सामान्याभावस्या तिरिक्तव्यवस्थापन

सानुसगच्छतइति वाच्य, वह्निघटवृत्तिद्वित्वतार्णातार्ण दहनवृत्तिद्वित्वाद्यत्र
च्छिन्नप्रतियोगितासामान्यप्रतियोगितानतिरिक्तवृत्तिवह्निवादा

मित्यर्थ (सगच्छत इति) अन्यथा स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्व
निवेशे विशेषाभावकूटातिरिक्त सामान्याभावाभ्युपगन्तुमतेपि वि-
शेषाभावीय प्रतियोगिताकूटस्यैव सामान्यधर्मावच्छिन्नत्वया धूमत्वा-
दावाप बद्धमादिसमानाधिकरण धूमादिविशेषाभावप्रतियोगितावच्छेद-
कत्वेनातिशयात्प्रसक्तया सामान्याभावपार्यव्यवस्थापनस्य एत-
च्छ्रवणाप्रसक्तत्वे नानुपपुक्तत्वापत्तेरिति भावः ।

नचातिरिक्तसामान्याभावाभावे द्रव्यरूपा अतिव्याप्तिविरहोपि
यत्र वह्न्यभावाद्द्रवादी वह्निर्नास्तीति बुद्धिजनयन्ति प्रत्येक धूमसमाना-
धिकरणानां तेषां प्रतियोगितावच्छेदकत्ववद्वित्वेऽप्यस्तीत्यव्याप्तिरुचो-
रेवेति तत्साधनसगत्या उपपन्नसगतिरिति वाच्यम् । हेत्वधि-
करणवृत्तित्वावच्छेदेन पादद्रवधर्मावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगितायत्वं
भेदादशत्वस्य साध्यतावच्छेदकविशेषणता स्वीकृत्य तादृशाव्याप्ते
धारणसम्भवात् । नहि धूमाधिकरणवृत्तित्वावच्छिन्ने विशेषाभावे
वह्निवाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्व, धूमवति वह्निर्नास्तीत्यप्रत्ययात्,
अपितु यावद्विशेषाभावाधिकरण इत्यादिवृत्तित्वावच्छिन्नमेवेति ।

इदमापातत, तद्भाविधा भावीय यावच्चिदेकधर्मावच्छिन्नप्रतियो-
गितासामान्यानातिरिक्तवृत्तित्वं निवेष्ट्या नतिरिक्तवृत्तिस्वरूपावच्छेद-
कताविवक्षापक्षेऽपि धूमत्वादिरवच्छेदकत्वस्य सामान्याभावानतिरिक्तत्वम-
तेशक्यापपादनात् । हेत्वधिकरणवृत्तित्वावच्छिन्ने यद्धर्मावच्छिन्नत्ववि-
शिष्टप्रतियोगितायत्वं तद्धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिता सामान्यानातिरिक्त-
वृत्तित्वाविवक्षया भयाप्तेरपि शक्यवारणवात् । वह्निवस्य वह्निघट
उभयत्वावच्छिन्नाभावप्रतियोगिता नतिरिक्तवृत्तिवोपि तन्मूलवृ-
त्तितयाऽन्यनानतिरिक्तवृत्तित्वं विवक्षया तादृशप्रतियोगिता मादाय-

प्रतिप्रसगात् । एतेनान्यूनवृत्तित्वे निवेशितमपि परस्तरम् । अतएव ना
नाप्रतियोगिवृत्त्येक प्रतियोगितागोकारेऽपि न निम्नतर । लघुरूपसम्भ-
नियतगुरुरूपेण साध्यताया सद्देतावव्याप्तिः, तादृशतदवच्छिन्नवाप्रसिद्धे

दूषणस्योद्धारः सम्भवतीति ताणां ताणं दहनोभयात्वावच्छिन्नाभाव-
प्रतियोगित्वानुसरणम् । “अतिप्रसगात्” - धूमादिसमानाधिकरणाभाव-
प्रतियोगितावच्छेदकत्वात् प्रसगात् । ताणां ताणं दहनोभयात्वाव-
च्छिन्नाभावा अनुसरण प्रयोजन स्वयमेव स्फुटयति (एतेनेति)
ताणां ताणं दहनोभयाभाव प्रतियोगितामादाया तिमसग-
तादवस्थेनेत्यर्थः । “अन्यूनवृत्तित्वविशेषित” - अनतिरिक्त वृत्तिः
मपि । “अतएव” - दर्शितोभयाभावमादाय वद्वित्यादावतिप्रसगादेव (नाना
प्रतियोगि वृत्त्येकप्रतियोगिता द्वीकारेणेति) तथास्ति यत्किञ्चिदेका-
भाव प्रतियोगितासामान्यपर्यन्ता निवेशेपि धूमत्वादे धूमादिसामा-
न्याभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वो पपादनसम्भवादिति भावः । उ-
भयात्वादिरूप व्यासज्यवृत्ति धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताया प्रत्येकमपि
प्रतीति रव्यासज्य वृत्तितया स्वपर्याप्तचधिकरण पर्याप्तत्वं प्रतियोगि-
तायां निवेश्यापि वद्वित्यादावतिप्रसगाद्वारणा सम्भव इति ध्येयम् ।
प्रतियोगिताधीमको भयाभावघटित व्याप्तिपक्षे मेयधूमवान् वद्वेरि-
त्यादावतिव्याप्ति न सम्भवति, साध्यतावच्छेदक मेयधूमत्वादिरूप
गुरुधर्मावच्छेदकत्वस्य कुत्रापि प्रसिद्धिविरहेण तद्व्यतिरोभयाभावा प्र-
सिद्धेरिति तन्मते मेयवद्विमात् धूमा दित्यादा वग्यामि माह (लघु
रूपेति) (तादृश तदवच्छिन्नत्वाप्रसिद्धेरिति) तादृशसाध्यतावच्छेदकाय
च्छिन्नत्वस्या प्रसिद्धेरित्यर्थः । विषयितासम्बन्धस्य वृत्त्यनियता
मकत्वेना भावप्रतियोगितानवच्छेदकतया तादृशसम्बन्धावच्छिन्ना-
भाव प्रतियोगितायां तत्प्रसिद्धिरित्यस्य वक्तुं प्रशङ्कयत्वात् । अ-
न्यथा मेयधूमवा न्वदे रित्यादी अतिव्याप्तेरेव तादृशरूप्यादिति भावः ।

रिति चेन्न, प्रतियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तिरस्य निश्चितत्वात् ।

(प्रतियोगितावच्छेदका नतिरिक्त वृत्तित्वस्येति) तथाच धूमा-
दिप्रामाण्याभावात् प्रतियोगिताया प्रतिधूमादिक भिन्नत्वेऽपि तत्प्रतियो-
गितावच्छेदक धूमत्वादेरित्येन स्वसमानाधिकरणा न्योन्याभाव प्र-
तियोगितानवच्छेदक सत्त्वाद्यात्मक स्वव्यापक तत्कत्वरूप तद-
नतिरिक्तवृत्तित्व धूमत्वादावक्षतमेवेति भावः ।

नच प्रतियोगितायाः प्रतियोगिरदरूपताप्रते सामान्याभाव प्रतियोगि-
ताया विशेषाभावप्रतियोगितातो न भेदः, प्रतियोगिना मभेदात्, तथाच
यद्विमान् धूमादिरयादौ भव्यामिदुंवांरा, धूमसमानाधिकरण विशेषाभाव
प्रतियोगिता कूटे यद्वित्वादे रवच्छेदकत्वात्, तस्यच तदगतिरिक्तवृ-
त्तिरिति दिति वाच्यम् । सामान्याभाव विशेषाभावयोः प्रति-
योगित्वा भेदेऽपि सामान्याभावात् प्रतियोगिता स्वैव सामा-
न्यधर्मा वच्छेदकत्वात्, हेतु समानाधिकरणाभाव प्रतियोगि-
तायावच्छिन्नवच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्व विवक्षणेना व्याप्तिनिरासत् ।

स्वव्यापक तत्कत्व मित्यत्र स्वस्य व्याप्यता साप्यता वच्छेदकत्वात्
तत्सम्बन्धेन, प्रतियोगितावच्छेदकस्य व्याप्यता प्रतियोगितावच्छेदक-
तावदसम्बन्धेनच बोद्धव्या, तेन सम्बन्धसामान्येन धूमत्वादिप्रति-
समवायादिना धूमत्वादे रव्यापकत्वेऽपि - समवायादिना यद्वित्वादिप्रति-
समवायादिसम्बन्धेन यद्वित्वादे व्यापकत्वेऽपिच नञाति । दण्डि-
मान् द्रव्याद्यदिःयादौ हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक
दण्डादे दण्डान्तरसमानाधिकरण भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वेऽपि
तत्तदण्डादिव्यन्तौ तत्तदण्डादिसमानाधिकरण भेदप्रतियोगिताव-
च्छेदकत्वस्या क्षततया स्वयमेव दण्डादिव्यन्तौ प्रतियोगितावच्छेद-
कानतिरिक्तवृत्तित्व मक्षतमेवेति नतिव्याप्तिः । दण्डाद्यवच्छिन्न

साध्यकसङ्केता वपीदृशरीत्या ध्याप्तिरितितु नाशकनीयम् , दण्डा-
दौ साध्ये परंपरासम्बन्धेना दण्डस्य दण्डत्वादेरेव साध्यतावच्छे-
दकतायाः स्वीकृतात्वात् ।

नन्वेवमपि हेतुसमानाधिकरणाभावा प्रतियोगितावच्छेदक व-
द्विषदौ भवत्वा नतिरिक्तवृत्तितया वद्वित्वादे रवच्छेदकतय दु-
र्वाग्मेव । नन्वोभयत्वादे रुभयादिपर्याप्ततया प्रत्येक तद्व्य-
न्ताभाव स्तदवच्छिन्नभेदश्च वर्तते , अय मेकोनद्राविति सधेनान
साधारणानुभवस्य दुरूपद्वत्वात् , तादृशमतीते रेवत्वादौ द्विषाद्यव-
च्छेदकाभावावगाहित्वोपगमे मूलावच्छिन्नो वृक्षो न अपिसयोगी
त्यादिप्रतीतिरपि मूलादौ कपिसयोगाद्यवच्छेदकत्वा भावावगाहिता
स्वीकारापत्ते । यदिच तत्र बाधराभावात् वृक्षाद्यधिकरणक अपिस-
योगाद्यभावो विषय स्तदा प्रकृतेपि एकत्वाद्यवच्छिन्नाधिकरणक द्वि-
त्वाभावादिविषयकतय दुर्वाग्मेव । एवत्वाद्यवच्छिन्ने द्वित्यादिमात्र
प्रत्ययानुदयेन बाधद्विरुद्धम्बनुत्पत्त्यात् । प्रत्येक सुभयादौ द्वित्याभावा-
दिसत्त्वापि द्वित्यादेः द्वित्याभावानुयोगितानवच्छेदकतया द्वौ नद्राविति
प्रतीते दुर्गपपादत्वात् । द्वित्यादिसामानाधिकरण्यमात्रेण तदभावाप्रत्य-
यस्येष्टत्वात् । ननुपदेनान्वयितावच्छेदकावच्छेदेन अभावापेक्षनात् , द्वि-
त्वादिसामानाधिकरण्यमात्रावगाहिन्या अभावप्रतीते द्वौ न द्रापि-
स्याकारत्ताविरुद्धात् । तदाकारकप्रतीते रेवच अनुभवविरुद्धत्वात् ।
तथाच द्वित्याद्यनतिरिक्तवृत्तितया कथ वद्वित्यादेरिति वाच्यम् ।
एवमिति वद्विषदोभयवान् धूमादित्यादौ साध्यतावच्छेदक द्वि-
त्वादे रवच्छेदकतायाः दुरूपपादत्वात् , प्रतियोगितावच्छेदकपदेन
तादृशद्वित्यादिक सुपादायैव तस्यावच्छेदकानतिरिक्त वृत्तितयस्य-
सम्पाद्यत्वात् , तस्यचोक्तरीत्या ससम्पादिति स्वव्यापकतयत्व-
रूप तदनतिरिक्तवृत्तितयघटः व्यापकताया प्रतियोगिताव्यधिकरण
त्वस्य भेदे निवेशनीयतया उभयप्राधान्या वद्वित्यादिरूपित तादृ-

स्वसमानवृत्तिकचानच्छेदक प्रश्न ।

शब्दापवताया अक्षतत्वेन तदवच्छेदयतामसगस्य दुर्वात्तवात् । नहि प्रत्ये
कवृत्तिरुभयव्याप्यवच्छिन्नभेदः प्रतियोगिताव्यधिकरण । उभयत्वादेः व्या
प्यवृत्तिव्येपि तदवच्छिन्नप्रतियोगिताया अप्यास्यवृत्तितया प्रत्येकनु
भयत्वा एतदधिकरणतावच्छिन्न भेदप्रतियोगितानधिकरणत्वस्या
सम्भवा द्वितीयादयम् प्रतियोगितावच्छेदकान्तिरिक्त वृत्तिव्यवृत्त-
कवच्छेदक स्वसमानवृत्तिकत्वेन विशेषयति (स्वेति) तथाच बहिष्ये
भयत्वादेः बहिष्यादि समानवृत्तिरताविरहात् यद्विरवादे रतदनतिरिक्त-
वृत्तिव्येपि न पारिभाषिका वच्छेदकतापत्तिरिति भावः ।

अत्र व्यापकताशरीरे स्वसमानाधिकरणत्वस्य स्वाधिकरणतावच्छेद-
कावच्छिन्नाधिकरणतावच्छेदकस्याभाव विशेषणत्वोपगमेतु द्वितीयाधिक
रणस्य प्रत्येक द्वितीयावच्छिन्नभेदाद्यधिकरणत्वोपि द्वितीयादेः द्वितीयादिव्याप
कत्व भेदे प्रतियोगिताव्यधिकरण्य मनिवर्त्यवोपपादयितुं शक्यत-
इति स्वसमानवृत्तिवत्त्व निवेशनमयुक्तम् । नचाव्याप्यवृत्तिधर्मा-
वच्छिन्न प्रतियोगितावच्छेदस्या व्याप्यवृत्तिता मते स्वयमेव दण्डादे
यत्र साध्यतावच्छेदकता तत्र व्यभिचारिणि हेतुसमानाधिकरणाभा
व प्रतियोगितावच्छेदक दण्डादिक भादाय दण्डादिरूप साध्य-
तावच्छेदके पारिभाषिकावच्छेदकत्व व्यापकताशरीरे प्रतियोगिता
व्यधिकरण्याप्रवेशे नम्यात् इति वाच्यम् । अव्याप्यवृत्ति दण्डा-
दिक भादाय दण्डादे पारिभाषिकावच्छेदकत्वा सम्भवेपि व्यभि-
चारनिरूपकाधिकरण यात्किंचिद्व्यवृत्तित्वरूप हेतुसमानाधिकर-
णाभाव प्रतियोगितावच्छेदक मुपादाय दण्डादे साध्यतावच्छेदकस्य
तथात्वोपपादन सम्भवात् । तदवृत्तौ साध्ये तदवृत्तित्वावच्छिन्न भेदस्य
कथं मय्यसम्भवादिनितु चिन्तनीयम् ।

तत्पच स्वपर्याप्तचधिकरणपर्याप्तवृत्तिकत्व, यामत्यादिकतु न तथा ।
पर्याप्तिधायमेको घट इमौ द्वा-

ननु किमिदं समानवृत्तिकत्व ? यद्यन्यूनानतिरिक्त वृत्तिकत्व, तदा अनतिरिक्तवृत्तित्वान्तर निवेशवैफल्य, स्वान्यूनवृत्ति यत् तदनतिरिक्तवृत्तित्वस्य स्वस्मि प्रियतत्त्वात् । तार्णातार्ण द्वयो-
भयत्वादिक मादाय दहनत्वादे रवच्छेदकत्वापत्तेश्च दुर्घारता ।
यदि चैकजातीयवृत्तिषमेव तत्, तच्च स्वनिष्ठव्यासज्यवृत्तिवा व्या-
सज्यवृत्तिवान्यतरूपवत्त्व, द्वित्वादीच वदित्वादे नैतादृशसमानवृत्ति-
कत्व, वदित्वादे रव्यासज्यवृत्तित्वा द्विष्युच्यते । तथापि वद्विधूमो
भयवान् धूमादित्वाद् द्वेनुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छे-
दक वद्विधूमयट त्रिधाघनतिरिक्तवृत्तितया साध्यतावच्छेदक द्वि-
त्वादे पारिभाषिकावच्छेदकतापत्ति दुर्वारैव, द्वित्वनित्वाद्यो यम
योरेव व्यासज्य वृत्तितया निरुक्तसमानवृत्तिकताया दुरपवादत्वात्
इत्यत आह । (तत्त्वचेति) स्वसमानवृत्तिकत्वचेत्यर्थ । वद्विनिष्ठ
यावत्त्व तार्णातार्णद्वयोभयत्वादिक मादाय वद्वित्वादा वृत्तिप्रसंगाभा-
वं स्फुटयति (यावत्त्वादिक मिति) आदिना दर्शितद्वित्वादि
परिग्रहः । 'न तथा' नस्वपर्याप्तचधिकरणपर्याप्तत्वरूप वद्वित्वादिनिरूपित
समानवृत्तिकत्ववत् । वद्वित्वादेः प्रत्येकवद्व्यादौ पर्याप्तत्वात् तत्पचा
तथात्वादिति शेष । तथाच यावत्त्वादे धूमसमानाधिकरणाभावप्रतियो-
गितावच्छेदकत्वेपि वद्वित्वाद्य न्यूनानतिरिक्तवृत्तित्वेपिच नक्षतिरिति
भाव । ननु पर्याप्ति राश्रयत्वमेव, वद्वित्वादिसमानाधिकरण याव
त्त्वादेः वद्वित्वादिपर्याप्त्यधिकरण पर्याप्तत्व मश्वतमे वेत्यत आह
(पर्याप्तिश्चेति) "अय मेको घट " इत्यनेना व्यासज्य वृत्तिपटव
वद्वित्वादीना प्रत्येकमेव पर्याप्तिरिति दर्शितम् । "इमौ द्वावि" ति प्र-
तीतिरन्यनेन व्यासज्य वृत्तिद्वित्वादीना न प्रत्येकपर्याप्ति, तथासति
अय मेको द्वाविति प्रतीत्यापत्तेरिति दर्शितम् ।

यद्यपि समुदाय पर्याप्तत्वेऽपि तदेकदेशे भेदकपर्याप्तत्वं भनपवादं,
समुदायस्य एकदेशानतिरिक्तत्वात्, इति यावत्त्यादे र्वादिमत्यादिपर्याप्त्य
धिररणप्रत्येकपद्मिपर्याप्तत्वं दुर्धरम् । तथापि स्वपर्याप्त्यवच्छेदकावच्छि
न्नपर्याप्तिकार्यं मत्र विपक्षितमिति न दोषः । व्यासज्यवत्तास्य धृतयोः
स्वमानजातीयवृत्तिः धर्मावच्छिन्नं पर्याप्तयो र्वैकधर्मिणि पर्याप्तित्वे
त्येकधर्मावच्छिन्ने भवपांतेः । अन्यथा - भयमेवं चक्षितमिति यत्
भयमेवो चावानिति प्रतीत्यापत्ते दुर्धरात्वात् ।

अथ-घटाद्याद्यादौ यदि घटाद्यादिसामानाधिकरण्यमात्रेण द्विगत्रिप
र्याप्ति भांसते तदा भावादाविद्याज्जकार्यं प्रतीतिरपि प्रतीत्यापत्तिः, आदाश
त्यादि सामानाधिकरण्येनात्मावाशोभयत्वादेः पर्याप्तत्वात्, भतस्तत्र धर्म-
तावच्छेदक घटाद्याद्यवच्छिन्न पर्याप्तेरेव विषयत्वं भगीकार्यम् । तथाचा
व्यासज्यवृत्तेरपि द्विवावच्छेदकात् माप्राप्तमिति व्यासज्यवृत्ते रव्या
सज्यवृत्तिः स्वमानवृत्तिरस्य दुर्धरम् । नचानेकवृत्ते रव्यासज्यवृत्तेरापि
व्यासज्यवृत्तिः धर्मपर्याप्त्यवच्छेदकत्वं मास्तां, तद्वदधर्मस्यच नाभ्या
सज्यवृत्तिः पर्याप्त्यवच्छेदकत्वं, किन्तुवैकमात्रं वृत्तेरेवेति न व्यास-
ज्याशालज्यवृत्तयो र्वैकधर्मावच्छिन्न पर्याप्तत्वं प्रजग इति वाच्यम् ।
घटो द्रव्यमित्यादिप्रतीत्या तथाविधघटाद्याद्यवच्छेदेन द्रव्यत्वादिप
र्याप्त्यवगाहनात् । एतन्मात्रवृत्तेरेवा व्यासज्यवृत्तिः पर्याप्त्यवच्छेदक
त्वं मित्युक्त्यसम्भवात् । तत्र घटाद्यादिसामानाधिकरण्य मात्रेण-
द्रव्यत्वादिपर्याप्ति भांसते, नतु तदवच्छेदेनेत्युक्तौ अथ मेवो घ-
ट इत्यादावपि इदन्वादौ घटाद्यादिपर्याप्त्यवच्छेदकताभावे विवादा-
सम्भवेनाव्यासज्यवृत्तिधर्मपर्याप्ते रवच्छिन्नत्वस्यैवा मासीद्धिप्रसगात्,
धूमत्वादि पर्याप्त्यवच्छेदवाप्रसिद्ध्या तत्रावच्छेदकक्षणाव्याप्तिप्र-
सगात् । नच स्वपर्याप्त्यवच्छेदकताव्यापक पर्याप्त्यवच्छेदकताकाव-
मेव विवक्षणीयम्, अव्यासज्यवृत्तिपर्याप्त्यवच्छेदकत्वमात्रवृत्तिधर्मे
व्यासज्यवृत्तिपर्याप्त्यवच्छेदकताविरहात् न तस्या व्यासज्यवृत्तिपर्या-

अप्यवच्छेदकताव्यापकत्वमिति व्यासज्याभ्यासज्यवृत्त्यो न संमानवृत्ति-
कताप्रसंग इति वाच्यम् । एष सति अनतिरिक्तवृत्तित्वनिवेश-
वैफल्यप्रसङ्गः । न्यूनवृत्तिमहानसीय वदित्वादिपर्याप्यवच्छेदकतायाः व-
दित्वादिपर्याप्यवच्छेदकता व्यापकताविरहेणैव तादृशधर्मं मुपादाय
वदित्वादे रवच्छेदकतापर्यवसंभवात् इति चेन्न, - अनेकवृत्तिघटत्वादीहं-
सत्तादूतत्वादि रूपैकैकमात्रवृत्तिधर्मावच्छिन्न पर्याप्तिकृदस्य घटनिष्ठप-
र्याप्तित्वादि रूपानुगत रूपावच्छिन्नस्या वच्छेदकत्वमेधोपपत्तेः, ननु घ-
टत्वावच्छिन्न द्रव्यत्वादे र्यावद्वटादिषु पर्याप्यगार, मानाभावात् ।
एकमात्रवृत्तिधर्मावच्छिन्नायाः पर्याप्ते रवच्छेदकत्वस्यैव विवक्षणीय
यथा अनुगतरूपावच्छिन्न पर्याप्तिकृदावच्छेदकनिकवृत्तिधर्मावच्छिन्न
पर्याप्तिमादाय व्यासज्यवृत्ते नान्यासज्यवृत्तिसमानयत्तिकतापत्तिरिति ।

नच कालाकाशाधिर्यादिप्रतीत्या एकमात्रवृत्तिवालाकाश-
त्वादेरपि द्वित्वादिपर्याप्यवच्छेदकतावगाहनात् एकमात्रवृत्तिधर्माणा-
मपि व्यासज्यवृत्तिधर्मपर्याप्यवच्छेदकतया तस्या व्यासज्यवृत्तिधर्म-
समानवृत्तिवत्तुं ह्यर्थमिति वाच्यम् । तादृशप्रतीत्या तथाविधधर्म-
द्रव्यादौ व्यासज्यवृत्तेरेव द्वित्वादिपर्याप्त्यवच्छेदकताया अवगाहनात् ।
प्रकृतेया व्यासज्यवृत्त्यवच्छेदकताया एव निवेशेनात्र तिस्रस्तथा ।

अत्राहु - अव्यासज्यवृत्तिघटत्वादीना पर्याप्त्याख्यस्वरूपसम्बन्धा-
न्तरेणाभावात्, समवायादिसम्बन्धेनैवोपपत्तेः । नच समवाय-
स्यैव पटादौ पटत्वादिविशिष्ट बुद्धिप्रसंग इति प्रतिनि-
यतः । योगिक पर्याप्तिसम्बन्ध स्वीकार इति वाच्यम् । प्रतिनियत
प्रतियोगिकै कविधसम्बन्धेनैवोपपत्तेः द्विविधसम्बन्धातिद्वे, कथ-
मप्यसम्भवात् । एव द्वित्वादेरपि पर्याप्तिसमवायादि रूपसम्बन्ध-
द्वयवत्पनमपुक्तम्, अनेकवृत्तिधर्मावच्छिन्नैक विधसम्बन्धेनैव निवादात्
नच अपमेवो द्वित्वसम्बन्धीति प्रतीति एवमात्रवृत्ति धर्माव-
च्छेदेनाह । द्वित्वादेः सम्बन्धान्तरस्वीकार आवश्यक इति वाच्यं,

प्रतिप्रणीतोमाक्षिप्त स्वरूपसम्बन्धविशेषश्च । त्रिधादिकमपि न
 द्विधादिसमानवृत्तिकमिति द्वित्वादिना साध्यतायां नाग्न्याति । घटक
 चान् उदयश्च स्वल्पसम्बन्धविशेषः ।

तादृशमतीत्यापि एवमवस्थामानाधिरूपेण भवेत्तुतिधर्माच्छिन्न
 सम्बन्धस्यैव भानोपगमात् । द्विधादिमन्तरस्य तात्त्विकस्यतत्त्वार्थ
 मुद्धायेव तात्त्विकभावे धर्मितावच्छेदकारच्छिन्न इव भाननियमात् ।
 सम्बन्धप्रकारोक्तं पुद्धौ धर्मितावच्छेदक सामानाधिरूप्य मा
 नावगाहना सम्भवादिति । तथाच समन्तापत्तिरित्यस्य स्वसर्गको
 दा यन्त्रभावे प्यतिप्रसङ्गवारण सम्भवः, स्यादधिरूपता वच्छेद-
 का वच्छिन्नाधिरूपतायत्वं रूपस्य स्वसमानवृत्तित्वस्य एवमेव
 निवेदनीयत्वात् ।

व्याख्यास्याम्यवृत्तित्वा न्यतरूपेण सज्जीपावरूप -
 समानवृत्तित्वात् सुपेक्ष्य स्वधर्माप्रत्ययविरण पर्याप्ततन्नि -
 वेदनस्य प्रयोजनं सूचयति (त्रित्वादिकमिति) “ द्वित्वादिसमानवृत्ति-
 क ” द्वित्वादिवर्थाप्रत्ययविरण पर्याप्तवृत्तिक । इत्योद्वा द्विधादि प्रत्यय-
 विरहादिति भावः । “ द्वित्वादिना ” वद्विधुमोभयत्वादिना । “ नाग्न्याति ” -
 न धूमादावग्न्याति । द्रव्ये द्रव्याणीत्यादि प्रतीत्याद्रव्यत्वाद्येवैव धर्म-
 स्य द्वित्वत्रित्वदिन्यूनाधिर वृत्तिस्वरूपाप्याप्तवच्छेदकत्वेपि तादृश-
 धर्मस्य प्रत्येकतत्त्वपर्याप्तप्यतिप्रसक्तत्वेना नृगमक यत्किंचिद्वा न-
 च्छिन्न पपाप्तिरूटप्रत्येका वच्छेदकतया पूर्वविवक्षया सामानाद-
 ति शेषम् । आत्माश्रयशक्तां निरस्यति (घटकचेति) (स्वरूपस्यति ,
 विशेष) इति तादृशवच्छेदकताश्रयसमनियत लघुधर्मानतिप्र
 वृत्तित्व मादायैव कम्बुग्रीवादि मत्वादा वच्छेदकावो त्व-
 दन सम्भवा दिति भावः । प्रतियोगिता धर्मिको भ्रममे
 भावघटनापक्षे गुरुधर्मावच्छिन्नसाध्यवच्छेदता साध्यतावच्छेदना-

एवंच यद्धर्मावच्छिन्नेयत्र यद्धर्मान्यनवृत्ति धर्मावच्छिन्नेति वक्तव्य,
तेनोक्ता व्याप्तिनिरास ।

वच्छिन्नत्वाप्रसिद्धिनिबन्धना मव्याप्ति परिहरति (एवमिति) (यद्धर्मा-
न्यनवृत्तीति) तदन्यनवृत्तित्व तत्समाधायिकरणभेद प्रतियोगितानव-
च्छेदकत्व, तच्च पूर्वोक्तयुक्त्या भेदे प्रतियोगितावच्छेदकत्वनिवेशा
द्विषट् उभयायादे घट्टिवा घन्यनवृत्तित्व मक्षतमेवेति यद्धर्मपर्या
प्त्यधिकरणपर्याप्त्यभावे निवेदयम् । अतो धूमसमानाधिकरणभाव
प्रतियोगिताया तादृशोभयत्वाद्यवच्छिन्नत्वसत्त्वेऽपि नक्षति । प्रतियोगि-
तायाः प्रतियोगिभेदेन भेदे धूमादिसामान्याभावप्रतियोगिताया प्रत्ये-
क धूमत्वाद्यन्यनवृत्तित्वादिरेणातिव्याप्तिः, नानाप्रतियोगिवृत्तिप्रतियो-
गिताया ऐक्ये यद्विषट् उभयायाद्यवच्छिन्न प्रतियोगिताया प्रत्येकपर्या-
प्ताया घट्टिवादिपर्याप्त्यधिकरण पर्याप्त्यसहितयद्विषाद्यन्यनवृत्तित्व
स्वरवा दव्याप्तिः, अतः तदन्यनवृत्तित्वमात्र मुपेक्ष्यान्यनवृत्तिधर्मावच्छि-
न्नावपर्यन्तस्य उभयाभावप्रतियोगिताया निवेशः ।

अथात्र दण्डादिनानाव्यक्ति साध्यतावच्छेदकके व्यभिचारिणि-
शेषे ऽतिव्याप्तिः, निखिलानामेव दण्डादिव्यक्तीना दण्डादिरूपसाध्य
तावच्छेदकसमानाधिकरणभेद प्रतियोगितावच्छेदकतया हेतुसमाना
धिकरणदण्डाद्यवच्छिन्नाभाव प्रतियोगिताया तादृशभेदप्रतियोगिता-
नवच्छेदकावच्छिन्नताभासत्वात् । तादृशभेदप्रतियोगितावच्छेदकता
नवच्छेदक यद्रूप तद्रूपविशिष्टावच्छेद्यत्वाभावनिवेशे दण्डादिमन्निष्ठभेदप्र-
तियोगितानवच्छेदकतानवच्छेदक दण्डत्वादिविशिष्टावच्छेद्यत्वस्य दण्डा-
दि सामान्याभावप्रतियोगितायां सत्त्वेन तत्रातिव्याप्तिपरिहारेऽपि - धूमवान्
इति रित्वादावतिव्याप्तिः, धूमाद्यभावप्रतियोगिताया लाघवेन स्वरू-
पत एव धूमत्वादे रवच्छेदकतया विशेषणान्तरविशिष्ट धूमत्वाद्यव-
च्छेदकत्व । नच विशेषणान्तरविशिष्ट धूमत्वाद्यवच्छेद्यत्वा
प्रसिद्ध्या नातिव्याप्तिरिति वाच्यम्, यद्यनवृत्तिजातिमत्सामान्याभाव
प्रतियोगितायामेव तत्प्रसिद्धे । इति चेत्, -

दण्डाद्यात्मवसाध्यतावच्छेदकस्य साध्यनिष्ठभेदप्रतियोगितान-
वच्छेदकत्वासम्भवेऽपि व्यभिचारनिरूपकाधिकरणं यत् तद्व्यवस्थास्य
दण्डस्य तथात्वात्, तदवच्छेद्यत्वाभावस्यापि हेतुसमानाधिकारणाभाव
प्रतियोगितासामान्ये अस्त्येन दण्डादिसाध्यके ऽनतिप्रसगात् ।

अथवा साध्यतावच्छेदकचित्रं भेदप्रतियोगिताया यादृशरूपा-
वच्छिन्नं नास्ति तादृशरूपावच्छिन्नत्वाभावस्य विवक्षणीयत्वात्
दण्डादिसाध्यके व्यभिचारिणि दण्डादिनिष्ठप्रतियोगिताया तत्ताधि-
शिष्टदण्डाद्यवच्छिन्नाया दण्डत्वादिविशिष्टावच्छेद्याभावसत्त्वात्, द-
ण्डादि स मान्याभाव प्रतियोगिताया च तादृशभावास्त्येना तिन्या-
मयनवकाशात् । अवच्छेदकतयो रेवसम्बन्धावच्छिन्नत्व निवेद्य
सम्बन्धभेदनिबन्धनो दोषो निरस्य ।

सत्तावान् जाते रित्यादौ सत्तात्वादे हेतु समानाधि-
कारणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक विशिष्टसत्तावाचनतिरिक्तवृत्तितया
आप्याप्तिरिति प्रतियोगितावच्छेदका व्यभिचारिवरूपस्य स्वव्या-
पकतत्कारूपस्य च तदनतिरिक्तवृत्तित्वस्य निवेशो न सम्भव-
तीति यद्मविशिष्टस्य प्रतियोगितावच्छेदक यत्किञ्चिद्वर्मावच्छिन्ना
व्यभिचारित्वा प्रतियोगितावच्छेदक यत्किञ्चिद्रूपावच्छिन्नस्य वा यद्रूपवि-
शिष्टव्यापकता तत्स्वरूप प्रतियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्वमेव निवेश
नीय । तावत्तैव च वह्निषटाभयावादिरूपप्रतियोगितावच्छेदक मादाय वह्नि-
त्वादे पारिभाषिकावच्छेदकत्वं निरास सम्भवति, घटित्वादिवि-
शिष्टस्य तादृशोभयाद्यवच्छिन्न व्यभिचारित्वात्, तादृशोभयत्वादे
वह्निषटादिविशिष्ट व्यापकतानवच्छेदकत्वाच्चेति प्रतियोगितावच्छेदके
स्वसमानवृत्तित्वं विशेषण विनैव निवाद एव यद्रूपान्मूलवृत्ति-
धर्मावच्छिन्नत्वाभावस्य प्रतियोगिताधर्मिकस्य व्याप्तिषट्कतापक्षेऽपि तद-
न्यूनवृत्तित्वं यदि व्यापकत्वं तदा सत्ताव्यापकविशिष्ट सत्तात्वावच्छिन्न
त्वस्य हेतुसम नाधिकारणाभाव प्रतियोगिताया सत्तावृत्तस्थल एवाप्याप्ति

धस्तुतस्तु तदनच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावन दसम्बद्ध स्वधिशिष्टसामान्य
कत्वम् ,

रिति तद्विशिष्टव्यापकतावच्छेदकत्वं रूप तदन्यूनवृत्तित्वं मेय
निवेद्यम् , तावत्तेव बह्विधतोभयत्वादेः बह्विधादिविशिष्ट व्यापकता
नवच्छेदकतया धूमादिस्वमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितायां तादृ
शोभयत्वाद्यवच्छिन्नत्वं सर्वं व्यन्यासजनककाशात् - यद्धर्मोन्नयनवृ
त्ति धर्मं यद्धर्मसमानवृत्तिकत्वं विशेषण प्रक्षेपमन्तरेणैव सामञ्जस्य
मित्याशयेनाह “ वस्तुतस्त्य ” इत्यादिना - (तदवच्छिन्नेति) ताप
दमनतिरिक्तवृत्तित्वं प्रतियोगिभूत हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगिता
वच्छेदकत्वं पर्याप्तप्रतिरूपपरम् । स्वपद अतस्तिरिक्तवृत्तिरित्येवमपि
मतपरम् । धूमत्वाद्यवच्छिन्नाभाववति मेयधूमत्वादिविशिष्टस्यास-
म्बद्धतया मेयधूमत्वादे रवच्छेदकत्वनिर्वाह । धूमत्वाद्याभयमहान
सीय धूमाद्यभाववति धूमत्वादिविशिष्टस्य सम्बद्धतया धूमत्वादेरव
च्छेदकत्वानुपपत्त्या न धूमत्वादिरूपावच्छेदकमेदमात्रायातिव्याप्तिरि
ति तद्वाभय प्रतियोगित्वं परित्यज्य तदवच्छिन्न प्रतियोगितायाः स-
मभावविशेषणमुपात्तम् । हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितायां
यस्य येन सम्बन्धेनावच्छेदकता तेन सम्बन्धेनावच्छिन्नत्वं निवेद्य-
नीयम् , तेन विषयितया धूमत्वाद्यवच्छिन्नस्य ज्ञानादेरभाववति धूम
त्वादिविशिष्ट धूमत्वेस्त्वसम्बद्धत्वेन न धूमत्वादेरवच्छेदकत्वानुपपत्तिः ।
इत्यपि तादृगवच्छेदेन धूमत्वाद्यवच्छिन्नाभाववति धूमत्वादिविशिष्टस्य
संयोगरूपसाध्यतावच्छेदक सम्बन्धेन सम्बद्धतया तादृग स्वगुणत्वादि
रूपमेवेति संयोगेन धूमादिसाध्यके व्याभिवारिण्यति प्रसंगस्य वारणाय
प्रतियोगिवैयर्थ्यपरिणामभाव विज्ञेयम् । धूमाद्यभावस्यापि हृदादौ प्रति
योगिन्यधिकरणतया तदभाववारणासम्भवात् , साध्यतावच्छेदकस-
म्बन्धेन सप्रतियोगिमद्वन्तिर्थास्तद्विभक्त्यनिवेशे संयोगेनावृत्ते गुणादे
रभावस्य तद्विभक्त्यतिवृत्तिरिति धूमत्वादिविशिष्टस्य संयो

यद्विमान् धूमादित्यादौ नावच्छेदका प्राप्स्यन्ति । तादात्म्येन साध्यतायां साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन कृते रमसिद्ध्या व्याप्ति रस्यादित्यवृत्तित्वं सुपेक्ष्या सम्बद्धत्वानुपावनम् । विशिष्टसत्तावान् जाते रित्यादौ हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदका वच्छिन्नाभाववति गुणादौ विशिष्टसत्तावाद्याभयसत्तादेः सम्बद्धतया विशिष्टसत्तावादे रवच्छेदकत्वानुपपत्तिरिति स्वाश्रये असम्बन्धस्य निषेधे स्वविशिष्टे तन्निवेशनम् ।

यद्यपि विशेष्यस्य तत्सम्बन्धावे विशिष्टे तदसम्बन्धित्वं दुष्येत्, तथापि स्वविशिष्टप्रतियोगिकत्वाभावश्च तदवच्छिन्नाभावश्च दनुयोगिकसाध्यतावच्छेदकसम्बन्ध सामान्यरूपस्य तदवच्छिन्नाभावश्च दनुयोगिकसाध्यतावच्छेदक सम्बन्धप्रतियोगितावच्छेदकता पर्याप्तमधिकरणापर्याप्तं विषयतापर्याप्तमधिकरणत्वस्वरूपा विवक्षणीयतया न दोषः । स्वविशिष्टप्रतियोगिकत्वानिश्च विशिष्टोपादाय तदभायकृतमेव निवेशनीयं, तेन मेयधूमत्वादि विशिष्ट प्रतियोगिकाश्च तावच्छिन्नाभावरूपं शुरुधर्मस्या भावप्रतियोगिता नवच्छेदकता मते अभसिद्धावपि नक्षति ।

वस्तुतो मेयधूमत्वविशिष्ट प्रतियोगिकत्वाभावस्य शुद्धधूमत्वादि प्रकारक ज्ञाननिष्ठविषयितासम्बन्धसाधारणतया धूमत्वादिविशिष्टप्रतियोगिकत्वस्य लघुधर्मस्य नतप्रतियोगितावच्छेदकत्व सम्भव इति नमेयधूमत्वादिविशिष्टप्रतियोगितावत्त्वत्वा वच्छिन्नाभावप्रसिद्धिरिति सामान्यत एवाभावनिवेशोपि सम्भवतीति ध्येयम् ।

येन रूपेण यस्य यद्धर्मिसम्बन्धिता तदन्यरूपावच्छिन्ने तत्र तत्सम्बद्धत्वाभावस्यैव मध्युपेक्षया एतल्लक्षणम् । द्वितीयलक्षणञ्च तदनभ्युपगमेन । धूमादिसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक महानसीयवद्विद्यावच्छिन्नाभाववति यद्विद्यादिविशिष्ट महानसीयवद्विद्यादे रसम्बद्धतया यद्विद्याया यतिपस्यगवारणाय सामान्यपदम् ।

अथ - साध्यतावच्छेदक सयोगादिसम्बन्धेन घटत्वाद्यवच्छि-
न्नाभाववति बालिकादिसम्बन्धेन घटत्वादिविशिष्टस्य पटादेः स
योगादिसम्बन्धेन सम्बद्धत्वा द्यच्छेदव्याप्तिसिद्धिः । साध्यताव-
च्छेदकतापटसम्बन्धेन स्ववैशिष्ट्यनिवेशेति बालिकसम्बन्धेन
घटत्वादिविशिष्टस्य बालिकसम्बन्धेन साध्यताया मदाशङ्कपरि-
भाणादि हेतुषु अवच्छेदव्याप्तिसिद्धिं दुर्चरैव । गगनत्वाद्यवच्छि-
न्नाभाववति घाले बालिकसम्बन्धेन गगनत्वादिविशिष्टस्य स्पन्दादेः
बालिकसम्बन्धेन सम्बद्धत्वात् । प्रतिपादितावच्छेदकता घट-
दकसम्बन्धेन वैशिष्ट्यनिवेशे घटत्वादि समन्विता समवेतगुणधर्म-
स्य पत्र साध्यतावच्छेदकता तत्र तादृशधर्मस्य घटत्वादिव मादाप-
्यवच्छेदकत्वा लुपयति, घटागदे स्तम्भवापेन घटाद्यभाव प्रतियो-
गितावच्छेदकत्वा तत्सम्बन्धेन च तद्वन्विशिष्टा प्रसिद्धेरिति च-
क्ष, - यत्किंच त्सम्बन्धेन स्ववैशिष्ट्यसामान्ये असम्बद्धत्वं निवेशनेन
सामञ्जस्यात् ।

नचैव बह्विमान् धूमादित्यादौ हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगिता-
वच्छेदक घटत्वाद्यवच्छिन्नाभाववति विषयितासम्बन्धेन बह्विधविविशिष्टस्य
साध्यतावच्छेदकसंयोगेना सम्बद्धत्वात् बह्विधादेः, गुणवान्
द्रव्यत्वादित्यादौ हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक सविषय-
कत्वाद्यवच्छिन्नाभाववति घटादौ विषयितया गुणत्वादिविशिष्टस्या सम-
वेतत्वात् गुणत्वादे रवच्छेदकत्वापत्त्या अ-प्यातिरिचति वाच्यम् । साध्यताव-
च्छेदके तादृशपारिभाषिकावच्छेदकता शून्यत्वमनिवेश्य साध्यतावच्छेद-
कता घटकसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न निरूपिताधिवरणत्वाशे
साध्यसमानाधिवरण्य घटके पारिभाषिकावच्छेदकता घटकसम्बन्धे-
न तादृशावच्छेदकावच्छिन्ना निरूपितत्वस्य निवेशनीयतया विष-
यितया बह्विधाद रवच्छेदकत्वोपि समवायरूप साध्यतावच्छेदक

तायटक सम्बन्धेन बह्विधावच्छिन्न निरूपिताया अधिकरणतायां
विययितासम्बन्धेन बह्विधावच्छिन्न निरूपितत्वाभावसादेन लक्ष-
णसम्भवात् । गुरुधर्मस्यापि प्रतीतिरुत्तेना अधिकरणता निरूपक-
तावच्छेदकत्वोपगमाच्च गुरुधर्मावच्छिन्न साध्यकस्थले साध्यतावच्छेदका-
वच्छिन्नाप्रसिद्धिः ।

अथवा - अवच्छेदकता यदसंबन्धेनावच्छेदक विशिष्टावृत्ति-
विषयिताकत्वं साध्यतावच्छेदकता वच्छेदकसम्बन्धेन साध्यताव-
च्छेदक विशिष्टविशेषण मगीकार्यम् । समवायसम्बन्धेन बह्विधादि-
विशिष्टस्य या विषयता तस्या सम्बन्धान्तरेण बह्विधादि विशि-
ष्टनिष्ठविषयतान्यतया नान्यापययकाशः । स्वरूपसम्बन्ध रूपावच्छेदक-
ता प्रवेशमतेपि ईदृशरीतिरेवा दूरणीया , अन्यथा - बह्विधाविध-
मिकानवच्छेदकत्वादि ग्रहस्य बह्विधावच्छिन्न विधेयकानुमिति-
हेतुरथ धर्मितावच्छेदकतया बह्वित्वादिविषयताया हेतुतावच्छेदककोटौ
निवेशा द्विरस्य बह्वित्वाद्यनुपस्थितिदशाम् । बह्विमानित्याकारका-
नुमित्यनुपपत्तेश्च दुर्वाख्यात् ।

अत्र च - यत्किञ्चित्त्वधिकरणासम्बद्ध स्वविशिष्टसामान्यक-
त्वस्य लपो रवच्छेदकान्तार्थव सम्भवे हेतुसमानाधिकरणाभाव-
प्रतियोगितावच्छेदक यत्किञ्चित्त्वधिकरणाभावव दसम्बद्ध स्व-
विशिष्टसामान्यवत्वस्य गुरुतरस्य निवेशन मूलोपात्तप्रतियो-
गितान्त्वस्य यथाश्रुतार्थकत्वानुरोधेन । अन्यथा ऽवच्छेदकान्तसमु-
दायस्य पारिभाषिकपदतापरोः । यथा निरुक्तावच्छेदकतानि-
वेशे अवच्छेदकपदस्यैवा वच्छेदकावच्छिन्नाभाववदसम्बद्ध स्व-
विशिष्टसामान्यवत्वे पारिभाषिकत्व उद्भव ।

अत्र - जातिमान् मेयत्वादित्यादौ जातित्वादे रवच्छेदकत्वा-
नुपपत्तिः , हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगिता वच्छेदकीभूत-

एवदेशिष्टमन्त्रे निष्प्रमाणप्रतिपत्तिना नयच्छेदकतत्त्वस्य तदानी-
त्तिष्ठति यदतन्मन्त्रः ।

यदमोयच्छिष्टाभाषयति साध्यतायच्छेदक समयाय सम्बन्धेन
सम्बद्धावप्राप्तिं तदमोयच्छिष्टाभाषयति जातिग्राहिविशिष्टस्या-
पि समवेतायात् , जातिग्राहकश्चिष्टाभाषयति च समवेताग्राहक-
सिद्ध्या तदभाषयदसमवेतायस्य जातिग्राहिविशिष्टादौ दुर्निश्चय-
त्वात् । एवं यदाशुते विशिष्टसत्तागन् जातेरित्यादौ विशिष्टस्य
साध्यादेरेव ध्वच्छेदकानुपपत्तिरसंन्ययानतिरिक्तवृत्तिय निवर्त्ति-
(स्वविशिष्टेति) हेतुसमानाधिकरणभाष प्रतियोगितायच्छेदकं तु
द्धूमत्वादे मेष धूमत्वादिविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभाष प्रतियोगितान-
यच्छेदकतया मेषधूमत्वाद् दृष्टच्छेदकत्वावपत्तिः । जातिमान् मेष-
त्वादित्यादौ मेषत्वसमानाधिकरणभाष प्रतियोगितायच्छेदकं जाति-
त्वादे जातिव्यविशिष्टसमयापिनिष्ठाभाष प्रतियोगितानयच्छेदकतया
तस्य तत्प्राप्त्यवपत्तिः । विशिष्टसत्तागन् जातेरित्यादौ द्रव्यात्ययविशि-
ष्टसत्तात्वादे विशिष्टसत्तायाभय सम्बन्धिगुणादिनिष्ठाभाष प्रति-
योगितायच्छेदकत्वेव विशिष्टसत्तात्वादि विशिष्टसम्बन्धिद्रव्यादि-
निष्ठाभाषप्रतियोगितानयच्छेदकत्वात् विशिष्टसत्तात्वादे रयच्छे-
दकतानिर्वाहः । सम्बन्धित्व साध्यतायच्छेदकसम्बन्धेन बोद्धव्यं,
तेन यद्यवादे विषयितादिसम्बन्धेन घटत्वादिविशिष्टसम्बन्धिज्ञानावि-
निष्ठाभाष प्रतियोगितायच्छेदकत्वेपि नायच्छेदकप्रसिद्धिः ।

अर्थ - महाकाळो घटवान् काळपरिमाणादित्यादौ ध्वच्छे-
दकप्रसिद्धिः , साध्यतायच्छेदकसम्बन्धेन गगनत्वादेविशिष्टसम्ब-
न्धितोप्रसिद्ध्या स्वपदेन गगनत्वाद्युपादानासम्भवात् ।

नञ् - सम्बन्धसामान्येन स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठ - सम्बन्ध-
सामान्येन प्रतियोगित्वधिकरणाभाषोनिवेश , विषयितया गगनत्वा

दिविशिष्टसम्बन्धिनि तद्विषयकज्ञानादौ सम्बन्धसामान्येन प्रतियोगि-
व्यधिकरणस्य तादृशज्ञानासमानकालिक तत्तद्व्यवसायादेः प्रतियोगि-
तायां गगनत्वादे रनवच्छेदकत्वा दुक्तस्थले गगनत्वादिक मवच्छेदक
प्रसिद्धयति, तादृशज्ञानादौ कालिकसम्बन्धेन गगनादे रभावसत्त्वेऽपि
तस्य विषयितासम्बन्धेनैव प्रतियोगिसमानाधिकरणतया सम्बन्धसा-
मान्येन प्रतियोगिव्यधिकरणत्वाभावादिति वाच्यम् । बहिर्मान् धूमा
दिस्थादौ हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक ज्ञानत्वादेः
बहिर्त्वादिविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठस्य सम्बन्धसामान्येन प्रतियोगिव्यधि-
करणाभासस्य प्रतियोगितानवच्छेदकतया बहिर्त्वादे रवच्छेदकत्वा
पातात् । ज्ञानत्वाद्यवच्छिन्नाभावस्य विषयतासम्बन्धेन प्रतियोगि
समानाधिकरणतया लक्षणापट्टकरत्वात् ।

नच तादात्म्यसम्बन्धेन स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठ भेदप्रतियोगितान-
वच्छेदकत्वं विवक्षणीयम्, कालो घटवान् कालपरिमाणादिस्थादौ गगन-
त्वादौ गगनत्वादि विशिष्टाभिन्ननिष्ठ भेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वात् गग-
नत्वादिक मवच्छेदकमिति वाच्यम् । सत्तावान् जाते रित्यादौ तादात्म्येन
सत्तात्वादिविशिष्टसम्बन्धिनि सत्तादौ यो भेदः तत्प्रतियोगितानवच्छेद-
कत्वस्य विशिष्टसत्तात्वादौ सत्त्वेन सत्तात्वादे रवच्छेदकत्वापातात् ।
तादात्म्यसाध्यतावच्छेदकान्यतरसम्बन्धेन स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठस्य
तेन सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्य निवेशेऽपि घटत्वाभाव-
वान् घटान्पत्वा दिस्थादौ हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छे-
दकघटत्वाभावान्य वृत्तित्वविशिष्ट घटत्वाभावत्वादे रन्यतरसम्बन्धेन
रटत्वाभावत्वादिविशिष्ट, सम्बन्धिनिष्ठस्या न्यतरसम्बन्धेन प्रतियो-
ग्यधिकरणाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वा दव्याप्त्यापत्तेः ।
त्वाभावत्वादिविशिष्ट सम्बन्धिनि पटादौ घटत्वाभावान्य
स्वविशिष्ट घटत्वाभावत्वाद्यवच्छिन्नस्य साध्यतावच्छेदकसम्ब-

न्धेन सत्त्वात्, घटत्वाभावेच तदवच्छिन्नस्य तादात्म्यसम्बन्धेन सत्त्वात् ;
तन्निष्ठतदभावस्यान्यतरसम्बन्धेन प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वात् ।

एतेन - यत्किञ्चित्सम्बन्धेन स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठो य स्तेन
सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणो ऽभाव स्तत्प्रतियोगितानवच्छेदक-
त्वविवक्षापि निरस्तता, तादात्म्येन सत्तात्वाद्यवच्छिन्न प्रति तात्त्विक-
न्धेन विशिष्टसत्तात्वाद्यवच्छिन्नस्य व्यापकतया उक्तस्थले सत्तात्वादि
रवच्छेदकताया दुर्वासात् । कालियसम्बन्धेन वद्वित्याद्यवच्छिन्नं
प्रति तेन सम्बन्धेन घटत्वाद्यवच्छिन्नस्य व्यापकतया वद्विमान् धू-
मादित्यादौ वद्वित्यादे रवच्छेदकत्वापाताच्च ।

नच येन येनसम्बन्धेन योयस्त्वविशिष्टसम्बन्धी तेन तेन सम्ब-
न्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणोय स्तन्निष्ठोभाव स्तत्प्रतियोगितानवच्छेद-
कस्य विवक्षणीय, सयोगसमवायादिना वद्वित्यसत्तात्वाद्यवच्छिन्नप्रति
तेनसम्बन्धेन घटत्वविशिष्टसत्तात्वाद्यवच्छिन्नस्या व्यापकतयाच नो
रुद्धोपायप्राप्तइति याच्यम्, एवं सति विषयितासम्बन्धेन कम्बुग्री-
वादिमत्त्वादि विशिष्टसम्बन्धिनि तेन रूपेण घटाद्ययगादिनि घटत्वाद्य
प्रकारवृत्तानादौ विषयितया घटत्वादिविशिष्टस्यासत्त्वेन घटत्वादे तेनस-
म्बन्धेन प्रतियोगितावच्छेदकत्वाद्यवच्छिन्न व्यधिकरणाभाव प्रतियोगिता-
वच्छेदकतया घटत्वादिवत्मादाय कम्बुग्रीवादिमत्त्वादे, अवच्छेदकत्व
निर्वाहासम्भवात् ।

नच हेतुसमानाधिकरणाभावीय यत्किञ्चित्प्रतियोगिताया यद-
वच्छेदक तेन सम्बन्धेन स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठस्य तत्सम्बन्धाव-
च्छिन्नप्रतियोगितावस्य साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिक-
रणाभावरूप प्रतियोगितानवच्छेदकत्व तस्य याच्यम्, घटयान् क-
लपरिमाणादित्यादौ तादात्म्य विषयिताच्च तादृशसम्बन्धमादाय गगन
त्वादे रवच्छेदकत्व सममनीय, विशिष्टसत्तात्वादे गुणादिनिष्ठभेदम-

तियोगितायां गौरवेण नावच्छेदकत्वं - अपितु शुद्धसत्तात्वादे रेवेति-
हेतुसमानाधिकरण तादृशभेदस्य साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियो-
गिसमानाधिकरणत्वेन तदुपादानासम्भवात् - सत्तावान् जातेरित्यादौ
यस्यसम्बन्धेन तेन तादात्म्यसम्बन्धमुपादायसत्तात्वादेर्नावच्छेदकताप्रसंगाः,
बह्विमान्धृमादित्यादौ संयोगरूप साध्यतावच्छेदकसम्बन्ध धर्मिकोभया-
भाव घटितप्रतियोगिवैयधिकरण्यशालिनः उत्पत्तिकालावच्छेदेन धूमा-
धिकरणवृत्तेः समवायसम्बन्धावच्छिन्नाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकं
रूपत्वादिक - बह्वित्वादिविशिष्टसमवायिनिष्ठस्य समवायेन प्रतियोगि-
वैयधिकरणाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकं - अतोबह्वित्यादे रवच्छेद-
कत्वापत्तिरिति प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धं परिपश्य साध्यतावच्छे-
दकसम्बन्धः प्रतियोगिवैयधिकरण्यशरीरे निवेशितः, तथाच सति
संयोगसम्बन्ध धर्मिकोभयाभाव घटितप्रतियोगि वैयधिकरण्यशालिनो
रूपत्वाद्यवच्छिन्नाभापस्य बह्वित्यादिविशिष्टसम्बन्धिनि सत्तात्वायं दोष
इति वाच्यम् । बह्विद्वच्चणुकत्वादे यत्र संयोगेन साध्यतायामवच्छेद-
कता तत्र तदवच्छिन्नं समवायितेजः परमाणौ समवायसम्बन्धावच्छि-
न्नरूपत्वाद्यवच्छिन्नाभावात्त्वेन तत्सम्बन्धावच्छिन्नाभावप्रतियोगितानय-
च्छेदकत्वस्य कालविशेषावच्छेदेन हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगि-
तावच्छेदकरूपत्वादौ सत्त्वेन साध्यतावच्छेदकस्यावच्छेदकताप्रसंगात् ।

यत्तु स्वविशिष्टप्रतियोगिकत्वं तदवच्छिन्नाभावव दनुयोगि-
कत्वोभयाभाववत्साध्यतावच्छेदकसम्बन्धसामान्यकत्वस्य विवक्षणीय-
तपानकाधिदोषः, जातिमान् भेयत्वादित्यादौ जातित्वाद्यवच्छिन्नाभावव
त्समवेतावाप्रसिद्धावपि जातित्वादि विशिष्टप्रतियोगिकत्वं तादृशाभावव
दनुयोगिकत्वोभयाभावस्य समवायसामान्येसत्वेन जातित्वादे रवच्छे-
दकत्वोपपत्तेः, कालोघटवान् कालपरिमाणादित्यादौ कालिकसम्बन्धेन
गगनत्वादिविशिष्टसम्बन्ध प्रसिद्धावपि तादृशसम्बन्धसामान्ये गगन-
त्वादिविशिष्टप्रतियोगिकत्वं तदवच्छिन्नाभाववदनुयोगिकत्वोभयाभाव-

सत्त्वेन गगनत्वादे रवच्छेदवत्ता निर्वाह्यदिति । तत्र, तावता मयः
मलक्षणस्यैव परिष्कारेण द्वितीयलक्षणाध्यानुसरणानुपपत्ते ।

अत्रवदन्ति- साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन यदयच्छेदकविशिष्टसम्बन्ध-
न्धिनो प्रसिद्धिर्यत्र तदवच्छिन्नाभाववदसम्बन्ध स्वविशिष्टसामान्यव-
त्त्वमेव तत्र तदवच्छेदकत्व, तेन घटवान् काष्ठपरिमाणादित्यादौ
गगनत्वादाववच्छेदकत्वप्रसिद्धिः, यदवच्छेदकविशिष्टं तदवच्छिन्नाभा-
वयति साध्यतावच्छेदकः सम्बन्धेन सम्प्रद्वयप्रसिद्ध्या तदभावोदुर्नि-
रूपः तत्रावच्छेदकत्व स्वविशिष्टत्वादिरूपः, तेन जातिमान्मेपत्वादि-
त्यादौ जातित्वादे रवच्छेदकत्वोपपत्तिः, सर्वसाधारणस्य एवविधा-
वच्छेदकत्वस्य दुर्घट्यत्वोपपत्तिः, यावत्तरे व्यवस्थितं विरुद्धाद्यर्थ इति ।

अत्रेदं विनियते - ईदृशावच्छेदकत्वयो रभावद्वयविषयकः
ज्ञान मदुमिति हेतुः, मयेवाभावज्ञानस्यैव वैकल्पिकी कारणता ?
भावे काष्ठो घटवान् काष्ठपरिमाणा दित्यादौ, भ्रम विना अनुमि-
त्यनुपपत्तिः, द्वितीयस्या वच्छेदकत्वस्या सिद्धिः । द्वितीये जाति-
मान् मेपत्वा दित्यादौ प्रथमनिरुक्तावच्छेदकत्वाभावस्य जातित्वे
ऽ बाधितत्वात् तज्ज्ञाना द्रुम विनैवानुमित्यापत्तिः ।

नच साध्यसाधनभेदेन कार्यकारणभेदस्या त्वयकत्वात् वा-
ट्टिकसम्बन्धेन घटादिसाध्यक काष्ठपरिमाणादिहेतुकानुमितौ प्रथम
निरुक्तावच्छेदकत्वाभावज्ञानस्यैव - मेपत्वादिदिग्वक्तृजात्याद्यनुमितौ च
अरमनिरुक्तावच्छेदकत्वाभावज्ञानस्यैव हेतुतास्वीकारा त्रोटकदोषद्वया
वकाश इति वाच्यम् । साध्यसाधनभेदेना नुमितिन्यामिज्ञानयो-
कार्यकारणभावभेदोपि एकसाध्यसाधनस्थले यादृशज्ञानं दनुमिति
स्तादृशज्ञानसत्त्वे ऽ न्यत्रानुमित्यनुत्वाद्स्या नुभवविरुद्धतया प्रथम
निरुक्तावच्छेदकत्वाभावज्ञानात् काष्ठो घटवान् काष्ठपरिमाणा दित्य
त्रानुमितिस्वीकारे तादृशज्ञाना मेपत्वादिदिग्वक्तृजात्याद्यनुमिते रव '१

स्वीकरणीयतापातात् । अन्यथा सद्देतुकात्तुमिता वतिव्याप्तिवार-
णायोपात्त प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नत्वाद्यंशाविषयक ज्ञानस्यैव
व्याप्येन हेतुतापत्तिः । मेयत्वादिर्लिंगक आत्माद्यनुमितौ चरमनि-
ष्ठावच्छेदकत्वाभाव ज्ञानस्यैव हेतुत्वे समवेतमात्रमेवं सकलहेतुमति
समवेतमिति धर्मदशायां अनुमित्युपपादनासम्भवश्च, तदानीं समवेत
वृत्तितया गृहीतघटाद्यादिविशिष्ट व्यापकतावच्छेदके हेतुव्यापकता
वच्छेदकत्वग्रहा दसमवेतवृत्तितया गृहीतगगनत्वादिविशिष्टस्य सम
वायेन सम्बन्धिताया दुर्महत्वात् स्वविशिष्टेत्यादिरूपावच्छेदकत्वस्य
काचिदपि गृहीतु मशस्यत्वात्, वृत्तिमन्मात्रमेव महाकाले कालि-
कसम्बन्धेन वर्तते इति निश्चयदशायां महाकालत्वादिवेतुकघटाद्य-
नुमितोरपि तदानीं मेयत्वादिर्लिंगकजात्याद्यनुमिते रुरपह्नयत्वात् इति ।

इदन्तु तत्तम, यद्रूपावच्छिन्नस्य येन सम्बन्धेन सम्बन्धिनि
वर्तमानस्य तेन सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्य प्रतियोगि-
तानवच्छेदकं हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकं तेन
सम्बन्धेन तद्रूपावच्छिन्नविशिष्टा वृत्तिविषयतावान् यः साध्य-
तावच्छेदकसम्बन्धेन : साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशिष्ट स्तद्वृत्तिवत्
व्याप्तिः । धूमवान् यद्वे प्रियादौ हेतुमन्निष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छे-
दकं धूमत्वादिक संयोगादिसम्बन्धेन धूमत्वाद्यवच्छिन्नसम्बन्धिनिष्ठ-
स्य तासम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकं,
साध्यतावच्छेदकीभूत तादृशसम्बन्धेन धूमत्वाद्यवच्छिन्न विशिष्ट
निष्ठविषयताच न तेन सम्बन्धेन धूमत्वाद्यात्मक तद्रूपावच्छिन्नविशिष्टा
वृत्तिरिति नातिप्रसङ्गः । महाकालो घटवान् कालपरिमाणादित्यादौ
साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरण हेतुसमानाधिकर-
णाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकं गगनत्वादिकमेव - तादात्म्यादिना
ताद्विशिष्टसम्बन्धिनि वर्तमानस्य तेन सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकर-
णाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकं, तेन सम्बन्धेन तदवच्छिन्नविशि-

एषा वृत्तिर्यत्र कालिकसम्बन्धेन घटत्वाद्यवच्छिन्नविशिष्टनिष्ठ विषय-
ताया इति लक्षणसमन्वयः । धूमादिसमानाधिकरणस्य साध्यताव-
च्छेदकस्योपादि सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्य प्रतियोगि-
तावच्छेदक ज्ञानत्वादिक घटित्वादिविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठस्य सम्बन्ध-
ज्ञानान्वयेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदक, ज्ञाना-
द्यभावस्य विषयतासम्बन्धेन प्रतियोगिसमानाधिकरणात्वादिति, घटित्-
त्वादे रवच्छेदकत्वप्रसङ्ग इत्यत एतेन सम्बन्धेन प्रतियोगिवैयधिक-
रणनिवेदानम् । स्योपादिना घट्टादिमाद्येष्टो ज्ञानाद्यभावश्च संयो-
गादिसम्बन्धधर्मिक उभयाभावघटित प्रतियोगिवैयधिकरणाश्रय इति
न दोषः । साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिवैयधिकरणनिवेशे
काल स्तववान् मेयाया दित्यादौ सव्यतस्या वच्छेदकत्वोपपत्तये
उभयाभावघटितस्यैव प्रतियोगिवैयधिकरणस्य निवेशनीयतया ता-
दात्म्यादिना गगनादिसम्बन्धि गगनादिनिष्ठ गगनाद्यभावस्य कालिक-
सम्बन्धधर्मिको भयाभावघटित प्रतियोगिवैयधिकरणशालितया कालो-
पटवान् महावाहत्वादित्यादौ अवच्छेदकत्वप्रसिद्धि तादवस्थ
मिति तादृशसम्बन्धेन तद्विवेशितम् । सत्तायान् जाते दित्यादौ
हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक विशिष्टसत्तात्वादे रस-
त्तात्वविशिष्ट सम्बन्धिनिष्ठ प्रतियोगिव्यधिकरणाभाव प्रतियोगितानव-
च्छेदकतया सत्तात्वादे रवच्छेदकत्वापत्ति, अतः प्रतियोगितावच्छे-
दकावच्छिन्न प्रतियोगिवैयधिकरणमेव निवेशनीयम् ।

नच सर्वत्वावच्छिन्नस्य यत्र विषयितासम्बन्धेन साध्यता ज्ञान-
त्वादिक हेतु तत्रसर्वत्वस्य पारिभाषिकावच्छेदकत्वानुपपत्ति, सर्व-
त्वविशिष्टस्य विषयितासम्बन्धेन सम्बन्धिनि सवविषयकज्ञाने तेषा-
म्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावा प्रसिद्धेरिति ध्यात्तम्, घटत्वाद्य-
वच्छिन्नाविषयके सर्वत्वावच्छिन्नाविषयके ऽस्मदादिज्ञाने घटत्वाद्यव-
च्छिन्नाभावस्यैव प्रतियोगितावच्छेदक सम्बन्धेन प्रतियोगितावच्छेदक

अतएव सत्तावान् जातेरित्यादौ जातिमन्निष्ठामात्र प्रतियोगिता-
वच्छेदक गुणान्यत्वविशिष्टसत्तात्व तुल्यवृत्तिकत्वेऽपि सत्तात्वस्य -

यद्वायच्छिन्नस्यधिकरणतया सर्वत्वस्य तादृशाभाव प्रतियोगितानव-
च्छेदकत्वेन सर्वत्वस्यावच्छेदकाद्योपपत्तेः ।

नचैवमपि यत्र नित्यत्वविशिष्टसर्वत्वं साध्यतावच्छेदक तत्रज-
न्यज्ञानस्य साध्यतावच्छेदकीभूय स्वविशिष्टासम्बन्धित्वात् नित्यज्ञाने;
च अभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्न वैयधिकरण्यस्या व्यस-
म्भवात् तादृशसाध्यतावच्छेदके पारिभाषिकावच्छेदकत्वानुपपत्तिरिति
वाच्यम्, नित्यत्वानधिकरणे नित्यत्वविशिष्टसर्वमितिज्ञाने विषयितया-
नित्यत्व विशिष्टसम्बन्धिताया अनपायात् । तत्रतदसत्त्वे तुल्यपुक्तया
जन्यत्वविशिष्टस्य घटादेरपि ईश्वरज्ञानासम्बन्धितया तादृशविशिष्टा-
भावस्यैव ईश्वरज्ञानेविशिष्ट प्रतियोगिभ्यधिकरणस्य सुलभत्वसम्भवात् ।
अन्यत्सर्वं पूर्वजट्टोभ्यम् ।

यद्रूपावच्छिन्नस्य येनसम्बन्धेन सम्बन्धिनिवर्तमानस्य तेनसम्बन्धेन
प्रतियोगिभ्यधिकरणाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदक हेतुसमानाधिकरणा
भाव प्रतियोगितावच्छेदक तत्सम्बन्धिनिष्ठ तद्रूपावच्छिन्न प्रतियोगिकत्व
भिन्न यासाध्यतावच्छेदकावच्छिन्न प्रतियोगिकत्व तद्रासाध्यतावच्छेदक
सम्बन्धि सम्बन्धोवाव्याप्ति । प्रतियोगित्वाद्यन्तर्भावा सहिष्णुतायां
यद्रूपावच्छिन्नस्य यादृशसम्बन्धेनासम्बन्धित्व हेतुमतस्तादृश सम्बन्ध
निष्ठ तद्रूपावच्छिन्न प्रतियोगिताकत्वभिन्नत्वमेव साध्यतावच्छेदकाव-
च्छिन्न प्रतियोगित्वे निवेशनीयमितिदिक् ।

• यथाश्रुता नतिरिक्तवृत्तित्व पदार्थपरित्यागप्रयोजनं स्वयमेवदर्श-
यति (अतएवेति) ईदृशानतिरिक्तवृत्तित्व निवेशादेवेत्यर्थः । (वि-
शिष्टसत्तात्व तुल्यवृत्तिकत्वेपीति) स्वव्यापक स्वपर्याप्त्यधिकरण

नक्षति । एव स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियोगितानवच्छेदका-
च्छेद्यत्व बोध्य ।

पर्याप्तविशिष्ट सत्तावकत्वेपीत्यर्थः । “ नक्षतिः ” -नसत्तात्वादे रव-
च्छेदकत्वापत्तिः । प्रतियोगिताधर्मिको भयाभाववटित्वव्याप्तिपक्षे वि-
शिष्टसत्तात्वादे स्तत्तात्वाच्च न्यूनवृत्तितामादाया व्याप्तिवारणाय व्याप-
कत्वं परित्यज्यान्यादृशं मन्यूनवृत्तित्व निवेशयति (एव-
मिति) (स्वविशिष्टेति) स्वपद साध्यतावच्छेदकपरं, तथाच प्र-
तियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिभ्यधिकरण हेतुसमानाधिकर-
णाभाव प्रतियोगितासामान्यवृत्ति तत्सम्बन्धावच्छेद्यत्व स्वविशिष्टसम्ब-
न्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेद्यत्वोभयाभाववत्त्वं तेन स-
म्बन्धेन व्यापकतावच्छेदकत्वं बोध्यमित्यर्थः । विशिष्टसत्तात्वादे वि-
शिष्टसत्तात्वाभ्रसम्बन्धि गुणादिनिष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदकतया
तदनवच्छेदकसत्तात्वा यद्यच्छेद्यत्वाभावस्य जातिसमानाधिकर-
णाभाव प्रतियोगितायां सत्त्वेन विशिष्टसत्तात्वात् जातेरित्यादावति-
व्याप्ति रंतस्त्वविशिष्टेति । स्वविशिष्टस्य साध्यतावच्छेदकता घट-
कसम्बन्धेन बोध्य, अन्यथा - धूमवान् घटोरित्यादौ बालिकादिसम्ब-
न्धेन धूमत्वादिविशिष्ट वद्व्यादिसंयोगिनिष्ठाभावप्रतियोगितायां धूमत्वा
देरवच्छेदकतया तदनवच्छेदक द्रव्यत्वाद्यवच्छेद्यत्वाभावस्य हेतुस-
मानाधिकरणाभाव प्रतियोगितासामान्ये सत्त्वेनातिव्याप्यापत्ते । सम्ब-
न्धित्वं साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेनाग्रे विवक्षणीय, अन्यथा - बालिका-
दिसम्बन्धेन धूमादिमत्तिसंयोगादिसम्बन्धेन धूमत्वाद्यवच्छिद्राभाव
सत्त्वात् सम्बन्धसामान्येन धूमादिमत्तिनिष्ठाभावीय संयोगादिसम्बन्धाव-
च्छिद्रप्रतियोगि तानवच्छेदकं तादृश सम्बन्धावच्छिद्र प्रतियोगिता
सामान्यानवच्छेदक यदाभावत्वादिविषये, अभावत्वाद् वेवलरयेव
संयोगादिसम्बन्धावच्छिद्राभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वेन तादृशगु-

रुधर्मस्यातथात्वात् भेदप्रतियोगिताया प्रसिद्धस्य सदवच्छेद्यत्वस्योभया
भावमादायोक्तस्थल एवातिव्याप्तिः । सयोगेन धूमत्वाद्यवच्छिन्नाभाव-
स्योत्पत्तिक्षणावच्छेदेन धूमत्वादिविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठतया तादृशभाव-
प्रतियोगितानवच्छेदकघटाभावत्वाद्यवच्छेद्यत्वाभावात् मादाय तत्रैवाति-
व्याप्तेर्वांरणाय प्रतियोगिव्यधिकरणत्वेनाप्यभावो विशेषणीयः । तत्रच
प्रतियोगिपदं प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नरमेव, अन्यथा सत्तावान् जाते
रित्यादौ सत्तावच्छिष्टसम्बन्धिनिष्ठप्रतियोगिव्यधिकरणाभावात् प्रति-
योगितानवच्छेदकविशिष्टसत्तात्वाद्यवच्छेद्यत्वस्य हेतुसमानाधिकरणा-
भावप्रतियोगिताया सत्त्वेनाप्यप्राप्त्यापत्तेः । बह्व्यादिमन्त्रिष्ठस्य घटा-
द्यभावस्य कालिकसम्बन्धेन प्रतियोगिसमानाधिकरणतया सम्बन्ध-
सामान्येन प्रतियोगिव्यधिकरणतन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदक-
तदसमानकालीनघटादिव्यक्तिनिष्ठतद्व्यक्तित्वादिकमवेति तदनवच्छेदक-
घटायाद्यवच्छेद्यत्वस्य हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगिताया सत्त्वा-
दव्याप्तिरतः प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिवैयधिकरण्य-
निवेशम् । ननु साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन, कालो घटयान् कालपरिमाणा-
दित्यादौ कालिकसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठखण्डकाले-
त्वेन सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणस्याभावस्य सुलभत्वेऽपि सर्वेषां
कालपरिमाणादित्यादौ महाकालस्यैव कालिकसम्बन्धेन सर्वव्यविशिष्ट-
सम्बन्धितया तत्र तादृशसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावाप्रसिद्ध्या
नप्राप्त्यापत्तेः । कालिकसम्बन्धेन गगनादेर्वृत्तिमस्त्वपक्षे प्रतियोगिता-
धर्मोभयाभावघटितलक्षणकरणात् तन्मते उभयाभावघटनयापि गगना-
द्यभावे कालिकसम्बन्धेन वैयधिकरण्यस्य निर्वाहयितुमशक्यत्वात् ।

नच साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वमग्रे ॥ भावप्रतियोगि-
ताया निवेशयिष्यति एवञ्च प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियो-
गिवैयधिकरण्यनिवेशोऽपि सर्वत्वावच्छिन्नसाध्यके तदवच्छिन्नसम्ब-
न्धिमहाकालनिष्ठस्य प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधि-

करणस्या भावस्य साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगिता-
प्रसिद्धिः, कालिकातिरिक्तसम्बन्धावच्छिन्नाभावस्यैव प्रतियोगिताव-
च्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणत्वात्- तत्प्रतियोगितायाच का-
लिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविरहा दित्यन्यामि तादवस्थमिति वाच्यम् ।
प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणो य स्वविशिष्ट
सम्बन्धिनिष्ठो ऽ भावस्तत्प्रतियोगितासामान्ये यद्यसम्बन्धावच्छिन्नत्व
यद्यहमावच्छिन्नत्वोभयाभावस्तत्सम्बन्धावच्छिन्नत्व यद्रूपावच्छिन्नत्वा
भयाभावस्तद्दृशहेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितासामान्यक यद्य
रस्य तद्धर्मवत्त्वं तेन सम्बन्धेन व्यापकत्वमिति विवक्षया सर्वसामर्थ्य
रूपात् । सर्वव्यविशिष्टसम्बन्धिनि मदावाले समवायादिना प्रतियो-
गिव्यधिकरणस्य तासम्बन्धावच्छिन्न यदायभावस्य प्रतियोगिताया
कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्व सर्वत्वावच्छिन्नत्वोभयाभावस्य सत्त्वात्
साधनसमानाधिकरण तथाविधयदायभावप्रतियोगितायामपि तथा
विधोभयाभावसत्त्वेन कालिकसम्बन्धेन सर्वत्वावच्छिन्नस्य कालपरि-
माणादिन्यायकव्योपपत्तेः ।

नचैव साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य प्रतियोगिता-
विशेषणतया ' प्रतियोगित्व साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन वाच्य ' मित्य-
पिप्रग्रन्थविरोध इति वाच्य, तादृशग्रन्थस्यापि ढवतोभयाभावपि-
शेषणतायामेव तात्पर्यात् ।

वस्तुतस्तु - साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व विशेषितप्रति-
योगितासामान्ये प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरण
स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावीयस्य यद्रूपावच्छिन्नत्वोभयाभावस्तादृश
धर्म यत्र अनवच्छेदवान्तार्थ इति नाग्रिमग्रन्थविरोध । नचा महा-
वाले स्वयमान् मदावालेपरिमाणो दित्यादा वप्रसिद्धिः, प्रसिद्धाया
कालिकसम्बन्धावच्छिन्न यदायभावप्रतियोगिताया सर्वत्वविशिष्टसम्ब-
न्धि मदानाहनिष्ठो य समवायसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरण त-

तादृश प्रतियोगिताश्च विशिष्यो पादेयाः,

सम्बन्धावच्छिन्न घटाद्यभाव स्तदीयत्व सर्वथावच्छिन्नत्वोभया
भावस्य सुलभत्वात् ।

ननु-स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं तादृशा
वच्छेदकावच्छिन्न प्रतियोगिताकभेदः, तादृशावच्छेदकप्रतियोगिक-
भेदस्य तादृशावच्छेदक यत्किञ्चिद्विन्न तादृशावच्छेदक साधारणत्वात्,
तथाच लघुरूपसमनियतं तत्र गुरुत्वं तद्विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रति-
योगितावच्छेदकत्वस्य तादृशलघुरूपविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियो-
गितावच्छेदकत्वात्मक स्थसमनियतधर्मापेक्षया गुरुत्वेन प्रतियोगिता
नवच्छेदकतया तादृशावच्छेदकत्वावच्छिन्न भेदाप्रसिद्ध्या द्वितीयाव-
च्छेदकलक्षणस्य प्रमेयधूमादी- प्रतियोगिताधर्मिको भयाभावपटित
व्याप्तिलक्षणस्य प्रमेयवद्विमान् धूमादिस्यादावभ्यासिः, प्रतियोगिताधर्मिक
उभयाभावपटितलक्षणे भनवच्छेदकान्तेन स्वविशिष्टसम्बन्धि निष्ठाभा-
वप्रतियोगितासामान्ये यद्रूपावच्छिन्नत्व साध्यतावच्छेकसम्बन्धावच्छि
न्नत्वोभयाभाव स्तद्रूपविषयने स्वविशिष्टसम्बन्धि निष्ठाभावप्रति-
योगितावच्छेदकावच्छिन्न भेदाप्रवेशेपि सामान्यपदार्थयटकतया स्ववि-
शिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानिष्ठभेद प्रतियोगितावच्छेदकाव-
च्छिन्नभेदरूपस्य तादृशप्रतियोगितात्वव्यापकत्वस्य उभयाभाषविशेष-
णतया प्रवेशात् प्रमेयवद्वित्वावच्छिन्नसाध्यके-तद्रूपविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठा-
भाव प्रतियोगितानिष्ठभेद प्रतियोगितानवच्छेदकावच्छिन्न भेदाप्रसिद्धये-
षाव्याप्तिः । साध्यतावच्छेदक सम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगितासामान्ये स्व-
विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावीयत्व यद्रूपावच्छिन्नत्वोभयाभाव स्तद्रूपस्यानव-
च्छेदकांतार्यत्वे प्रमेयवद्वित्व विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावीयत्व यदितोभयत्वा-
वच्छिन्नभावप्रसिद्धयेवा व्याप्तिरित्याशङ्क्याह (तादृशप्रतियोगिताश्चेति)
स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितान्वित्यर्थः । 'विशिष्य' तत्तद्व्याप्तिः

त्वेन, नतु तादृशप्रतियोगितात्वेनेत्यर्थः । तयाचवस्तुगत्या याया स्व-
विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभाव निरूपिताः प्रतियोगिता स्तत्तदवच्छेदकत्वा-
वच्छिन्नभेद कूटवस्त्वमेवानवच्छेदकान्तार्थइति शुरुभर्मविशिष्टसम्बन्धि-
निष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य शुरुतया प्रतियोगितानवच्छेदकत्वे-
पि नक्षतिः ।

यद्यपि घटत्वावच्छिन्नाभावाया या प्रतियोगिता तदवच्छेदकाव-
घटत्वादिनिष्ठ तत्तद्व्यक्तित्वादि समनियतामिति तदपेक्षया शुरुत्वेन
नप्रतियोगितावच्छेदकमिति तादृशप्रतियोगिताविशिष्टोपादाया भवच्छे-
दकत्वादिकं दुर्बलं, तथापि यत्रप्रतियोगितायां समशरीर नानाधर्मस-
मनैयत्यर्थं तत्र नानाधर्माणामेवैक प्रतियोगितायामवच्छेदकतयावच्छे-
दकनिष्ठ तत्तद्व्यक्तित्वानां लघुत्वेपि तत्प्रतियोगितावच्छेदकावन्मू-
नवृत्तितया तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्व-
मन्याहतमेवेति तादृशप्रतियोगितानां विशिष्टनिवेद्याभिप्रायकोपग्रन्थ ।
अन्यादृश प्रतियोगितावच्छेदकानाञ्च तत्तद्व्यक्तित्वेनैव भेदोनिवेद्यः ।

नचावच्छेदकभेदेन प्रतियोगिताभेदात् नानाधर्मावच्छिन्नैकप्रति-
योगितासम्भवइति वाच्यम्, भवच्छेदकासमनैयत्यस्यैव प्रतियोगि-
ताभेदकत्वात्, समनियत नानाधर्मावच्छिन्न प्रतियोगितैक्ये बाधकवि-
रहात् । एव यत्रानुगतैक रूपावच्छिन्न नानाव्यक्तानामेकप्रतियोगि-
तायामवच्छेदकत्वं तत्रा प्यवच्छेदकनिष्ठ तत्तद्व्यक्तित्वानां शून्यवृ-
त्तितया तत्रापि तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्व-
मशक्तम् ।

नच तत्रापि तत्प्रतियोगिता निरूपितावच्छेदकत्व वृत्त्यनुगत-
रूपावच्छिन्नैकावच्छेदकताया स्तद्व्यक्तित्वेन भेदप्रतियोगितायामवच्छे-
दकासम्भवात् तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वत्वविशिष्टावच्छिन्न भेदो-
पस्थित्या निवेशयितुं मशक्यमेवेति वाच्यम्, तादृशभेदनिवेद्यासमनैय

नातो गुरो रसच्छेदकत्वं विना दुर्वचत्वं ।

अथच्छेदकतासम्बन्धेन तत्प्रतियोगितावच्छिन्नभेद निवेशे ऽविरोधेन
प्रतियोगितानां विशिष्यनिवेशनोक्तिसंगते । नह्याश्रयतासम्बन्धेन त
त्तद्व्यक्तितावच्छिन्नावच्छेदकतायां अथच्छेदकत्वापेक्षया ऽवच्छेदक-
तासम्बन्धेन तत्तद्व्यक्तितावच्छिन्नप्रतियोगितायां अथच्छेदकत्वापेक्षया
येनोक्तभेदस्याप्रसिद्धिस्स्यात् । एतं धूमत्वादेरपि धूमत्वादिविशिष्ट
सम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितायां महानस्वीयत्वादि साहितस्यावच्छेद-
कतया धर्मान्तरसहित रूपावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकानां तत्तद्व्य-
क्तित्वेन भेदनिवेशो न सम्भवतीति धूमत्वादे धूमत्वादिविशिष्टसम्ब-
न्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकस्यानुपपत्तिः , विशेषणावच्छिन्नधूम-
त्वादितिष्ठ तद्व्यक्तितावस्यापि विशेष्यधूमत्वादि पर्याप्ततया तदवच्छि-
न्नभेदस्य विशेष्यभूत धूमत्वादावसम्भवादिति तत्प्रतियोगितावच्छेदक-
स्य तादृशावच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदस्य निवेशः , तथासति तादृशमति
योगितावच्छेदकतायां व्यास-य वृत्तितया धूमत्वादौ प्रत्येकतदवच्छि-
न्न भेदसाधनोक्त्यानुपपत्त्यनवकाशात् ।

नच तत्रावच्छेदकताव्यक्ते तत्तद्व्यभिचारेण भेदप्रतियोगित्वा
वच्छेदकत्वस्य सम्भर्तृत्वमिति दर्शितरूपावच्छिन्न भेदप्रसिद्धि रिति शङ्का
रूपदमापि, महानर्सीयत्व दूमात्वादिनिष्ठावच्छेदकताना मयच्छेदकसम्ब
न्धादिभेदेन भिन्नतया तत्तद्व्यभिचारेण तासा मव्यासज्य वृत्तितया धूम
त्वादिनिष्ठ भेदप्रतियोगित्वावच्छेदकत्वासम्भवात्, तत्तत्प्रतियोगित्वा-
वच्छेदकत्वात्वनच व्यासज्य वृत्तितया तेनैव रूपेण तादृशभेदप्रतिया-
गित्वावच्छेदकत्वात् (दुर्बलत्वमिति) पारिभाषिकावच्छेदकत्वावच्छेदक-
भावस्येति शेषः । प्रतिप्रतियोगित्वावच्छेदकत्वमवच्छिन्नतया स्वयं
शिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतिदोगित्वाया यदि सम्बन्धविशेषावच्छिन्नत्व
ननिघेयते तदा प्रतिप्रतियोगित्वावच्छेदकमात्रपर्यय यद्विधादिविशिष्ट

सम्बन्धिनिष्ठ किञ्चित्सम्बन्धावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेदावाप्तिसिद्ध्या असम्भवः, महान-
सादिनिष्ठ समवायसम्बन्धावच्छिन्न ब्रह्मसाध्यभावस्य साध्यतावच्छेदक
संयोगादिसम्बन्धेन प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वेऽप्ये तल्लक्षणे प्रतियो-
गितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिवैयर्थ्याधिकरण्यस्यैव निवेशेन तादृ-
शाभावाप्याघर्तनात् ।

महाकाशाभावावादिकमेव तादृशाभावप्रतियोगिता ऽनवच्छे-
दकं, संयोगसमवायादि : सम्बन्धावच्छिन्नाकाशाभावाभावादि प्रति-
योगितायां शुद्धस्याभावायादेरेव लघो रवच्छेदकत्वात्, तादृशध-
र्मावच्छेदात्तत्रैव स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्ना काशाभावाभावात्मकाकाशादि
निरूपितप्रतियोगितायां प्रसिद्धमिति वाच्यम् । आकाशाभावावादे-
रपि साध्यवन्निष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् । आकाशाभाव बहिः
दन्यतरत्वादेः ब्रह्मादिमन्निष्ठ भेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेऽपि विव-
दितादिसम्बन्धावच्छिन्न तन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं दुर्धार-
मेव, तदुभयैकतरमात्रादिष्वप्यकहानादौ विषयितासम्बन्धेनान्यतरत्वाव-
च्छिन्नाभावात्तत्वात्, अभावत्व - बहिःप्रत्वावच्छिन्नाभावस्यैव सत्त्वात्,
अभावावबहिःप्रत्वादेः तादृशसम्बन्धावच्छिन्नान्यतरभाव प्रतियोगिताव-
च्छेदकत्वासम्भवात् । विषयितादे र्गुणनियामकतया अभावप्रतियोगि-
तावच्छेदकसम्बन्धत्वा नुपगमेन धूमवान्वहेरित्यादौ हेतुसमानाधि-
करणाभावप्रतियोगितायां आकाशाभाव धूमवदन्यतरत्वादिरूप धूमा-
दिमन्निष्ठाभाव प्रतियोगितानवच्छेदकावच्छिन्नत्वस्य उभयाभावमादाया
विश्यातिरिच्यत एतल्लक्षणेप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदक सम्बन्धा-
वच्छिन्नत्व दर्शितप्रयोजनानुरोधेन द्वितीयावच्छेदकलक्षणेच
साध्यतावच्छेदक सम्बन्धात्मक स्वविशिष्ट सम्बन्धित्वञ्च निवेशयति

प्रतियोगिव्य सम्बन्धित्वञ्च साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन बोध्यम्,
अतो न सम्बन्धभेदमादाय दोषः । कान्तिकविशेषणताविशे-
षेण च साध्यतायां तादृश प्रतियोगितावच्छेदकत्व मानित्यतत्त-
द्व्यक्तिरे प्रसिद्धम् । अभाप्य प्रतियोगिव्यधिकरणो बोध्यः ।
न च मोल मिदमीयञ्च प्रतियोगिव्यधिकरण्य मनुष्यदेय, सयोगत्वा-
वच्छिन्नाभाववति सयोगत्वादिविशिष्टस्य वृत्ते

(प्रतियोगिस्वमिषादिना) षाळोषट्वान् कालपरिमाणा दित्यादौ
षट्पञ्चादिविशिष्टसम्बन्धिनि महाकालप्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्र-
तियोगिव्यधिकरणोयोभाष स्तदीय साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न
प्रतियोगिताप्रसिद्धावपि यथाश्रुतस्य प्रतियोगिता धर्मिकोभयाभाष
षट्पञ्चादिविशिष्टस्य नतत्रा व्याप्तिप्रसक्तिः, खण्डकाळस्यापि तादृशिव्य
सम्बन्धितया तन्निष्ठस्यातीतानागतस्यक्तीनामेव तादृशाभाषस्य तथावि-
धप्रतियोगिताप्रसिद्धेरित्याह (कालिकेति) कल्पत्रयस्याभावे प्रति-
योगिव्यधिकरण्य निवेशयति (अभावश्चेति) (बोध्यइति) अन्य-
था-अव्याप्यवृत्तिसाध्यक व्यभिचारिण्यतिव्याप्तेरिति शेषः । अव्याप्य-
वृत्ति सयोगादिसाध्यके व्यभिचारिण्यतिव्याप्ति मवच्छेदकलक्षण
षट्पञ्चाभावे प्रतियोगिव्यधिकरण्य विशेषणप्रक्षेपमन्तरेणा पुनरस्ताह
शविशेषणस्य तदसत्त्वे हेतुसमानाधिकरणाभावे तादृशविशेषण
स्यापि दर्शितव्यावृत्त्यसंगते स्तस्यैवा नुपादेयत्व माशकते
(नचेत्यादिना) “ मौलम् ”- मौलस्य हेतुसमानाधिकरणाभावे त-
द्विशेषण । मौलस्यानुपदेयत्वे हेतुभूताव्याप्यनवकाशे हेतुमाह (स
योगत्वावच्छिन्नाभाववतीति) द्रव्यादाविति शेषः (संयोगत्वादिविशि-
ष्टस्यवृत्तेरिति) तथाच उदनुपादानेपि सयोगिद्रव्यत्वादित्यादौ सयो-
गित्वादिरूप साध्यतावच्छेदके स्वरूपसम्बन्धोक्त प्रतियोगितार-
च्छेदकावच्छेदकेपि निवृत्तोभयविध पारिभाषिकावच्छेदकावस्थात्वात्

गुणादिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकद्रव्यत्रयद्रव्यमात्रसमवेतत्रयव
निष्ठाभाववृत्तिचावृत्तद्रव्यप्रतियोग्यासञ्चोत्पत्तिवकाशादिति वाच्यम् ।

उक्तप्रतियोगिताया तद्विशिष्टसम्बन्धि निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदका
वच्छेद्याभावप्रत्ययस्य सत्त्वाद्याव्याप्तिरिति भावः । इदमीयस्य
तद्विशेषणस्यानुपादेयत्वे हेतुभूतातिव्याप्ताग्रचनवकाशे हेतुमाह
(गुणादीति) द्रव्येतराऽसमवेतावभासस्यैव द्रव्यत्वात्पन्ताभावविरो-
धितावच्छेदकतया तत्प्रतियोगितावच्छेदयत्वसम्भवात् सवरुद्रव्य
समवेतस्वरूपाधिकाशयित द्रव्यत्वम् । नापन्ताभावप्रतियोगिताव-
च्छेदप्रतिपक्षतोषात् (द्रव्यमात्रसमवेतत्वेति) (अवृत्तोरिति)
सयोगत्वादिविशिष्टस्य तदनुपपत्त्ये । तथाच तदनुपादानेपि सयोगि-
त्वादिपक्षे नानातिव्याप्तिः । अवच्छेदकलक्षणस्य तत्पदेन सयोग-
त्वाद्युपादानासम्भवेपि द्रव्यत्वादिकमादायैव सयोगत्वादी पारि-
भाषिकावच्छेदकत्वस्य सुपपादत्वात् । सयोगत्वादी सयोगत्वादिवि-
शिष्टसम्बन्धि निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वविरुद्धेपि तादृशप्रति-
योगितानवच्छेदकद्रव्यत्वावच्छिन्नत्वस्य हेतुसमानाधिकरणाभाव-
प्रतियोगिताया सत्त्वेन तत्र निरुक्तोभयाभावात्तत्वाच्चेति भावः । सम-
वायादिनाऽप्याप्यवृत्तिसाध्यके तेन सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदक-
विशिष्टव्यापकतावच्छेदकस्य व्याप्यवृत्तितावच्छेदकधर्मान्तरस्य
साधननिष्ठस्यभिचारनिरूपकतावच्छेदकस्य सम्बन्धेनातिव्याप्यवृत्तारेपि
सयोगेनाप्याप्यवृत्तेः साध्यताया प्रतिव्याप्तिरुत्पत्तिरेव । सयोगेन
किंचिद्रूपावच्छिन्नस्य व्याप्यवृत्तिताविरुद्धात् । साधनवन्निष्ठसयोगसम्ब-
न्धावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्य साध्यवन्निष्ठसम्बन्धाव-
च्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वमित्येव तत्सम्बन्धावच्छिन्न-
तदवच्छिन्नाभाववत्सम्बन्धस्वविशिष्टसामान्यकत्वस्यास्युक्तमात्र-
वृत्तिगुणावादावेव प्रसिद्धेति इदमीयप्रतियोगिवैयर्थ्याधिकरणविशेषणो

धूमनाभेदेरित्यादावतिव्याप्ते । ननुपत्तिकाव्यवच्छेदेनापि महानसादौ
किञ्चित् सयोगेन वर्तते, येन बहिर्मदयोगोलकनिष्पत्त्यभावात् प्रतियोगि-
तानवच्छेदकायोगोलकावृत्ति द्रव्यत्वाद्यवच्छिन्नाभाव वदवृत्तिर्य धूम-

पादान माययकम्, तदावश्यकत्वेच हेतुसमानाधिकरणाभावे तादृ-
शोपपत्त्या व्यावश्यकता, अन्यथा सयोगिद्रव्यत्वा दिव्यादावेवाभ्यामेरिति
समाधत्ते (धूमवानिति)ननु धूमादिमत्पि पर्वतादौ शिखराद्यवच्छेदेन धूम-
त्वाद्यवच्छिन्नाभावसत्त्वात्तेन रूपेण धूमादीना व्याप्यवृत्तित्वाविरहेपि भयो-
गावृत्तिकावृत्तिद्रव्यत्वादिना तेषा तथात्व भव्याहवमेव, शिखराद्यवच्छेदेनापि
तदवच्छिन्नद्रव्यान्तरसत्त्वादिति साधनान्वापकतावच्छेदक तादृशधर्मा-
वच्छिन्नाभावात्तत्र मयोगोलकादेरेव, धूमत्वादि विशिष्टस्य तदसम्ब-
द्धत्वा न्नातिव्याप्तिरित्याशङ्का निराकरोति (नहीति) (वृत्तित्वा-
च्छेति) तथाच धूमवति विविदेशावच्छेदेना योगोलकावृत्ति द्रव्य-
त्वा द्यवच्छिन्नाभावात्तत्रैव काव्यविशेषाद्यवच्छेदेन तदवच्छिन्नाभाव-
स्य तत्र सत्त्वात्, धूमत्वादे एवच्छेदकत्वं दुर्यटमेवेति भाव । द्वि-
तीयरूपे भवच्छेदराप्रसिद्ध्या तिव्याप्तिविरहेपि प्रथमरूपे प्रति-
योगितार्थमिहो भयाभाव घटितलक्षणेच धूमत्वादिविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठ
सयोगसम्बन्धावच्छिन्नाभाव प्रतियोगितानवच्छेदक यदाभावाद्याद्य-
वच्छेद्यत्वं सयोगसम्बन्धावच्छिन्नत्यो भयाभावमादाया तिव्याप्तिर्वाञ्छया ।

यस्तुतो द्वितीयावच्छेदक लक्षणेपि प्रतियोगि वैयधिकरण्या
प्रवेशे सयोगेन साध्यताया सद्देतौ तादृशावच्छेदकामसिद्ध्या व्याप्ति-
स्यादिति साध्यतावच्छेदके स्वविशिष्ट सम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियो-
गितानवच्छेदक हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक यद्य-
त् तद्वेदस्थाने स्वविशिष्ट सम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदक
तादृशप्रतियोगितावच्छेदक सामान्यवत्त्व निवेश्यैव तादृशाव्याप्ति-
पारणीयेति, तथैवातिव्याप्ति रमद्देतौ स्यादित्या तात्पर्यम् ।

अथैवमपि प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्न वैषधिकरण्य पर्यन्त विशेषण माहं चित्करमेव, हेतुसमानाधिकरणाभावे यथाश्रुतप्रतियोगि वैषधिकरण्य निवेशनेपि गुणान्यत्वाविशिष्ट सत्तावान् जाते रि-
त्यादौ हेतुसमानाधिकरण प्रतियोगिव्यधिकरणाभावे प्रतियोगिताव-
च्छेदक गुणासमेवतत्वाद्यनतिरिक्त कृत्तित्वस्य साध्यतावच्छेदके
सत्त्वेना . तिष्ठाति रनवकाशात् । हेतुसमानाधिकरणाभावे
विशेषण प्रतियोगि वैषधिकरण्यशरीरे प्रतियोगि तावच्छेद -
दकावच्छिन्नत्वा निवेशने द्रव्य गुणा दिपादौ प्रविश्यन्पत्य-
विशिष्टद्रव्यत्वाद्यभावरूप प्रतियोगिताश्रयानधिकरण हेतुवधिकरणक
त्वाभावेन लक्षणावकतया विशिष्टद्रव्यत्वत्वे द्रव्यत्वत्वविशिष्टसम्ब-
न्धिनिष्ठ स्वप्रतियोगिव्यधिकरणाभावप्रतियोगितानच्छेदकत्वे प्यति
व्याप्तघनवकाशने दमीयप्रतियोगिवैषधिकरण्यशरीरेपि तन्निवेशन
व्यावृत्त्यसम्भवात् ।

यत्तु - प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानि निवेशे यत्प्रतियोगिताश्र-
यानधिकरणाय हेतुमत इत्यादिक्रमेण व्याप्ति निर्वाच्या, तथाच
प्रतियोगिताया प्रतियोगिस्वरूपत्वे बह्व्यादिव्यक्तिभेदेन सन्निष्ठप्रति-
योगितानां भेदात् बह्विवाद्यवच्छिन्न महानसीयबह्व्यादिनिष्ठ प्रतियो-
योगिताश्रयानधिकरणत्वस्य हेतुमति पर्वतादौ सत्त्वात् बह्विमान्
धूमादिपादा व्याप्तिरिति । तदस्तु, प्रतियोगितायाः प्रतियोगि
स्वरूपत्वे महानसीयबह्विवाद्यवच्छिन्न प्रतियोगितायाः बह्विवाद्यव-
च्छिन्न महानसीयबह्व्यादिनिष्ठ प्रतियोगिताभिन्नतया प्रतियोगिताव-
च्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वनिवेशेपि बह्विवाद्यवच्छिन्न प्रतियोगि-
तावच्छेदकमहानसीय बह्विवाद्यवच्छिन्नानधिकरणत्व मादाय तद्विष-
तादवस्थ्यात् । द्रव्यत्वादेरपि धूमादिस्वरूप धूमत्वाद्यवच्छिन्न
प्रतियोगितावच्छेदकत्वेन प्रतियोगितावच्छेदक सामान्यावच्छिन्ना
नधिकरणत्वनिवेशेपि अयोगोळमादावपि धूमत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगि-

तावच्छेदक सामान्यावच्छिन्नानधिकरणत्वस्य दुर्लभतया तथापि वक्षणासम्भवात् ।

यदिच यादृशरूपावच्छिन्न प्रतियोगिताया अवच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वं हेतुमत स्तद्रूपावच्छिन्नानवच्छेदकत्वविवक्षया महा-
नसीयवद्विधादे घटित्वाद्यवच्छेद्यतावच्छेदक वद्विवृत्तिप्रतियोगित्वत्वाव-
च्छिन्नानवच्छेदकत्वात् दोष इत्युच्यते, तदा यद्रूपावच्छिन्नप्रति-
योगिताश्रयानधिकरणत्वं हेतुमत स्तद्रूपावच्छिन्नानवच्छेदकत्वविवक्षया
प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नत्वानिवेशेऽपि सामग्रस्यात् ।

मैवं, प्रतियोगितावच्छेदका वच्छिन्नत्वानुपादाने एतद्रूपान्पत्य-
विशिष्टसत्तायान् जातेरित्यादायतिव्याप्ते दुर्धारात्, तत्र हेतुसमाना-
धिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकस्य एतद्रूपासमवेतत्वादे ऐतद्रूपवि-
जातीय रूपान्तरसाधारण मेतद्रूपान्पत्य विशिष्टसत्तात्वावच्छिन्न प्रति-
समवायेन व्यापकतानवच्छेदकत्वात् । सम्बन्ध भेदनिबन्धन दोष-
धारणाय हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगित्व तदवच्छेदकानतिरिक्त
वृत्तिरव घटकप्रतियोगितयो यदि साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वं
निवेश्यते तदैव प्रतियोगिवैयधिकरण्य द्रयानुपादाने संयोगेनसाध्य-
तायां व्यभिचारिणि दर्शितरित्यातिव्याप्तिरापद्यते । यदिच तद्दोषदा-
रणाय हेतुमन्निष्ठाभावीय तत्सम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगितायां यदव-
च्छेदकं तत्सम्बन्धावच्छिन्न तदवच्छिन्नाभावव दसम्बन्ध स्वविशि-
ष्टसामान्पत्यत्वं स्वाविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावीय तत्सम्बन्धावच्छिन्न प्रतियो-
गितानवच्छेदकतत्कत्ववा निवेश्यते, उभयत्र विशिष्टविशेषणताविशे-
षसम्बन्धएववा, तदा धूमवान् वद्वेष्टित्यादौ सम्बन्धान्तरेण विशेषणता
विशेषादिना प्रतियोगिवैयधिकरण्या घटितसाध्यव्यापकताया मवच्छे-
दकस्य तत्सम्बन्धघटित हेत्वव्यापकतावच्छेदकयोगोत्कभेदत्वादेः
प्रसिद्ध्या धूमत्वादे रवच्छेदकत्वोपपत्ते रतिव्याप्त्यनवकाश इत्या-
लोच्य साध्यतावच्छेदकसम्बन्धानिवेशपक्षे प्रतियोगिवैयधिकरण्यद्वय-

साविशिष्टस्य सम्भाव्येत । प्रतियोगितयो रेकसम्बन्धारिष्ठजनस्य
विशेषणता विशेषावच्छिन्नत्वस्य वा विमिश्रणे पुनस्तुपादेयमेव प्रति

स्यात्पादयतामाह (प्रतियोगितयोरिति) यद्यपि घटिभू
मादिरिच्छापत संयोगसम्बन्ध घटितव्यापकता विशिष्यसमवा-
यादिसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताद्वय घटितपारिभाषिकावच्छेदकत्वं मन्त-
र्भाष्यापि निर्वपेतु शक्यते, तथास्तस्यप्यनतिप्रसङ्गात्, तादृशहेतुसमानाधि-
करणाभावीय समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकस्य यद्विशिष्ट
सयोगिनिष्ठ तासंबन्धावच्छिन्नाभायप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं तदन्वयस्य
तद्वैयर्थ्यापत्तावच्छेदकसाधारण्याभावात्, यत्राधिकरणे तदवच्छिन्नस्य
व्यभिचारः स्तदसमवेतावस्थं हेतुमन्निष्ठ समवाय सम्बन्धावच्छिन्न
प्रतियोगितावच्छेदकस्य सयोगेन तद्वैयर्थ्यविशिष्ट प्रति समवायेन
व्यापकताया मवच्छेदकतया तादृशधर्माणां पारिभाषिकावच्छेदकता-
भौत्वात् । तथापि विशेषणताविशेषादिघटितव्यापकतायां समवा-
यादिसम्बन्धावच्छिन्नः प्रतियोगिताद्वयघटितावच्छेदकत्वनिवेशो महा-
नसम्भेदावादिविशिष्टस्य विशेषणताविशेषादिना यः सम्बन्धी सामा-
न्यादि स्तलिङ्गभावीय समवायादिसम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगितानव-
च्छेदकत्वस्य घट्यादिसमानाधिकरणाभावीय तत्सम्बन्धावच्छिन्न
प्रतियोगितावच्छेदकेऽ सम्भावितत्वा न्महानसम्भेदात्वादि रपि घट्यादि
व्यापकतावच्छेदकताप्रसगात्, तत्र विशेषणताविशेषसम्बन्धाव-
च्छिन्नप्रतियोगिताद्वय घटितावच्छेदकत्वाभावरूप व्यापकतावच्छेदकत्व
मेवानुमित्यौपयिक वाच्यम्, तथाच सर्वत्र तादृशावच्छेदक-
त्वाभावज्ञानस्यैवा त्रुमिहिहेतुत्व सुचित, एकजातीयावच्छेदकत्वा
भासत्त्वानुरोधेनाह (विशेषणताविशेषेणेति) (अनुपा-
दयमिति) तथाच साध्यतावच्छेदकसम्बन्धनिवेशाभिप्रायेण मूल
कृता प्रतियोगिवैयधिकरण्य सुपातमिति भावः । अतिव्याप्तिवारण

योगि वैयधिकरण्यद्वयम् । यत्राधिकरणे व्यभिचार स्तदन्यत्वं

प्रकारं दर्शयति (यत्राधिकरण इति) साध्यतावच्छेदकस्याधि-
कालिकसम्बन्धेन साध्यवद्भूते रभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकतया
येन सम्बन्धेन हेतुमद्भूतित्व मभावस्य तेन सम्बन्धेन स्वविशिष्ट
सम्बन्धिनिष्ठत्वं वाच्यं, उभयत्र विशेषणताविशेष एवञ्च अभावस्य
सम्बन्धः । एतत्कल्पेय घटभिन्नं मेघादित्यादौ घटादिभेदाभावस्य
घटादादिरूपस्य तद्व्यक्तिभेदाभावस्य तदीयासाधारणधर्मरूपाद्यात्मक
तद्व्यक्तित्वस्यच विशेषणताविशेषेणावृत्ते घटभेदत्वादे लक्षणघटकत्वा
सम्भवः , एतद्घट तद्घटान्यतरत्वावच्छिन्न भेदाभावस्य तादृश
न्यतरत्वस्य भेदविशेषात्मकतया तादृशसम्बन्धेन वृत्तावपि तादृश
भेदव्यावृत्तकरणे प्रयासगौरवम् , गगनभिन्नं मेघादित्यादौ व्यभि-
चारनिरूपकाधिकरण गगनभेदाभावस्य शब्दात्मकस्य गगननिष्ठा
न्यविशेषरूपस्यच। समवायेनैव गगनवृत्ते स्तद्भेदत्वस्य लक्षणघटक
त्वासम्भवात् व्यभिचारनिरूपकाधिकरणान्यतश्च मादायातिव्याप्तिनिरा-
करणायोगश्चेति तदन्यात्मकारक प्रमाविषयत्वत्वानुधावनम् ।

यत्तु - अर्थं घटो घटतद्भेदान्यतरत्वादित्यादौ व्यभिचारनिरूप-
काधिकरणघटादिभेदस्य यो भेद स्तस्य भेदधारानवस्थाभयेनाधिक-
रणस्वरूपस्य साध्यवति घटादौ नविशेषणतया वृत्तिः, द्रव्यादिरूपा
भावस्य विशेषणतानभ्युपगमादिति तदन्यत्वं नतसम्बन्धेन व्यापक-
ताया मवच्छेदकमिति प्रमाविषयत्वत्वानुधावनमिति । तदसत् ,
घटादि रूपभेदस्य घटादौ वृत्तिनियामकसम्बन्धान्तराभावेन भेद-
स्वरूपेण वृत्तिनियामकस्वरूपसम्बन्धस्याऽवग्योपेयत्वात् ।

अयोगोल्लेकान्यत्वप्रकारक प्रमाविषयत्वत्वापेक्षया धूमादिप्रकारकप्र-
माविषयत्वत्वे धूमादिव्यापकतावच्छेदकत्व माशुग्राह्य मित्याशयेन तदेवानु-

प्रकारकप्रनाविषयत्वं साध्यवत्प्रकारकं प्रमविषयत्वादीनां
 साध्यतावच्छेदकविशिष्टं साध्यनिष्ठत्वात्ताभावं प्रतियोगितानवच्छेद-
 कत्वा हेतुतावच्छेदकविशिष्टं हेतुमन्निष्ठमप्यप्रतियोगितानवच्छेदकत्वा
 च्छतिव्याप्ते रनवकाशात् । तथाच निरोपणत्वाविशेषावच्छिन्नं यद्व-
 र्मविशिष्टं सम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेदकं च

सरति(साध्यवत्त्वमकारकेति)साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन साध्यतावच्छेद-
 कावच्छिन्नप्रकारकेत्यर्थः (प्रतियोगितेति) अभावीपविशेणतासम्ब-
 न्धावच्छिन्नप्रतियोगितेत्यर्थः । (अतिव्याप्तेति) अयच्छेदकता
 घटकाभावे प्रतियोगिवैयधिकरण्या निवेशेपि धूमवान् बह्वे दित्यादा
 दित्यादि । हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्य स्ववि-
 शिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वोक्ते रर्थतः स्वविशिष्ट
 सामान्ये तदवच्छिन्नाभावव दसम्बन्धित्वं लभ्यत इति कल्पद्वय
 एवातिव्याप्तिनिरासो लभ्यते । अत्रानवच्छेदकावयदितिव्याप्तिदृष्टे
 यथाभूतं प्रथमनिरुक्तावच्छेदकताया निवेशे जातिमा न्मेवावादितादौ
 सामान्यादिसमवेतावामसिद्ध्या जातिवादे स्वच्छेदकताया दुरुपपा-
 दावेना तिग्याप्तिः, अवच्छेदकदृष्टे स्वविशिष्ट प्रतियोगिक सा-
 ध्यतावच्छेदक सम्बन्धे तदवच्छिन्नाभावव दननुयोगिकाव निवेशेने
 काळो घटवान् काळपरिमाणा दित्यादौ अवच्छेदकाप्रसिद्धिः, गगन-
 त्वादिविशिष्टप्रतियोगिककालिकसम्बन्धाप्रसिद्धेः, एवं चरमानिरुक्तावच्छे-
 दकतानिवेशपक्षेपि तत्रावच्छेदकाप्रसिद्धिः, साध्यतावच्छेदक सम्बन्धेन
 गगनत्वादिविशिष्टसम्बन्धिनोऽ प्रसिद्धेः, दर्शितरीत्यनुसरणेच गौरव-
 मिति कालिकसम्बन्धेन गगनादे रवृत्तित्वपक्षेपि प्रतियोगिताधार्मिक
 पारिभाषिकावच्छेदकत्वाभाव घटितव्याप्तिरेवावलम्बनीयेत्याशयेन त-
 त्पक्षमावलम्ब्यैव निष्कृष्टार्थमाह (तथाचेति) प्रतियोगितायां साध्य-
 तावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वं निवेशपक्षे तस्यावच्छेदकत्वाभावानुयोगि

विशेषणतानसम्भवति, स्वावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोग्यनधिकरण हे-
तुमन्निष्ठाभावीय साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगिताया-
दर्शितस्यच्छेदप्रसिद्धिरिति तत्पक्षे प्रतियोगिदिशि साध्यतावच्छेदकस-
म्बन्धावच्छिन्नत्वं निवेद्योभयाभावो निवेशितः । विशेषणताविशेषरूप
सम्बन्धनिवेशेच हेतुसमानाधिकरण काष्ठभेदाद्यभावस्यैव तत्सम्बन्धा-
वच्छिन्नप्रतियोगित्वप्रसिद्ध्या तत्सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताधर्मिक ता-
दृशावच्छेद्यत्वमात्राभाव निवेशोपि सम्भवतीत्युभयाभाषोपेक्षा ।

यद्यपि - हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितासामान्ये साध्यताव-
च्छेदकावच्छिन्न समानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकावच्छेद्यत्व
निवेशेनैवोपपत्तावभाषद्वय निवेशनमनतिप्रयोजनं, तथापि तदनिवेशो-
प्रतियोगितायां पारिभाषिकसाध्यतावच्छेदकावच्छेद्यत्वाभावस्य लक्षणा
घटकतया लक्षणान्तरमेवेदं स्यात्, ननु मूलोक्तलक्षणार्थ इति तदुपादानम् ।
यथासन्निवेशेनावैयर्थ्यम् । अन्यथा साधनसमानाधिकरणाभावप्रतियो-
गिता सामान्ये साधनसमानाधिकरणसामान्येषां यद्गमंविशिष्ट सम्ब-
न्धिनिष्ठाभावीयायं यद्गमंसम्बन्धिनिष्ठत्ववा तद्गमंविशिष्टसामानाधिक-
रणस्यैव व्याप्तिरसम्बन्धेन भागान्तरस्यां व्युत्पादानापत्तेः । वक्ष्यते
च मूलमननुबध्य स्वसमानाधिकरणाः सर्वे यद्गमावच्छिन्नसमानाधिक-
रणाः तद्गमावच्छिन्नसमानाधिकरणं व्याप्तिरिति व्याप्तिप्रदोपायशेषे
द्विधितिकृतैव ।

केचित्तु-सामान्यपदस्य व्यापकतार्थकतया हेतुसमानाधिकरणाभाव
प्रतियोगितानिष्ठाभाव प्रतियोगितानवच्छेदकं यद्विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठा
भावप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेद्यत्वाभावस्य तादृशप्रतियोगितानिष्ठ
भेदप्रतियोगिता नवच्छेदकोवा यद्विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियो-
गितानवच्छेदका वच्छेद्यत्वाभाव इत्येव फलितार्थः । तत्रचाभावद्व-
यावुत्पादाने तादृशप्रतियोगितानिष्ठाभाव प्रतियोगितानवच्छेदकं यद्वि-
शिष्ट सम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदका वच्छेद्यताय मित्य

यंपर्यवसाने मेयधूमवान् घट्टे रित्यादावतिष्ठति , मेयधूमतर विंशि-
ष्टसम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदकावच्छेद्य तात्पर्यस्य गुरुतया
ऽयोगोऽत्र भेदाभावप्रतियोगितानिष्ठ तादृशावच्छेदका वच्छेद्याभा-
व प्रतियोगिताया मप्यनवच्छेदकत्वात् । विशिष्य तत्प्रतियोगिता-
वच्छेदकावच्छेद्यत्वस्वरूपेणच व्यापकत्व मशक्यनिर्देशन, यद्वादि
समानाधिकरण हृदत्वाद्यभाषीया या प्रतियोगिता तत्तदवच्छेदकाव-
च्छेद्यावच्छेद्यत्वरूपेण धूमादिसमानाधिकरणाभावान्तर प्रतियोगितासाधा-
रणनिवृत्त प्रतियोगितात्व व्यापकत्वाभावा दसम्भवापत्ते । अभाव
द्वयोपादानेच तत्तत्प्रतियोगितावच्छेदकभेदकूटघन्तो ये हृदभेदाद्यादयो
धर्मा तदवच्छेद्यताभावानो मत्येक तथाविधसकलाभायप्रतियोगिता
साधारणतया तादृशावच्छेद्याभावकूटस्य आतिस्विकरूपेणा व्यापक
तानिपेक्षात् अतिव्यामचनववाश इत्याहु ।

अन्येस्तु - अभावद्वयोपादाने प्रतियोगिताया प्रतियोगित्वरूपत्व
मते धूमवान् घट्टे रित्यादा वतिष्ठति , यद्विसमानाधिकरणायोगो
ऽत्र भेदाद्यभावप्रतियोगिताया मयोगोऽत्र भेदादिरूपाया धूमत्यादिविंशि
ष्टसम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदक महानसमृत्तित्वविशिष्टायोगोऽत्र
कभेदाद्यावच्छेद्यत्वसत्त्वात् । विशिष्ट भेदत्याद्यवच्छिन्नविशिष्ट भेदरूप
प्रतियोगितातः शुद्धायोगोऽत्र भेदादिरूपप्रतियोगिताया अनतिरेकात् ।
अभावद्वयोपादानेच ऽयोगोऽत्र भेदत्वाद्यवच्छिन्न प्रतियोगिताया धूम
त्वादिविशिष्टपत्रिष्ठो यो भाव स्तन्निरूपितप्रतियोगितात्वावच्छिन्नान-
वच्छेदक शुद्धायोगोऽत्र भेदत्वाद्यवच्छिन्नस्य सत्त्वात्तातिष्ठति ।

नचैव वद्विमान् धूमादित्यादौ धूमादिसमानाधिकरण एवंतादिगृहि-
त्वविशिष्ट हृदभेदाद्यभावीयविशिष्ट हृदभेदात्मकप्रतियोगिताया धूम्या
दिसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितानवच्छेदक शुद्धहृदभेदाद्यवच्छि-
न्नत्व मप्यक्षत, शुद्धहृदभेदादिरूप तदभावप्रतियोगितातो विशिष्टहृदभेदा
दिरूप प्रतियोगिताया अनतिरेका दि यम्यामि रसम्भयो चेति वाच्यम् ।

हेदभेदाद्यात्मक प्रतियोगितायां शुद्धद्वन्द्वभेदत्वावच्छिन्नत्वं सत्त्वेऽपि विशेषण वैशिष्ट्यावच्छेदेन तदवच्छिन्नत्वाभावोपगमादिति ।

तदसत्, विशेषण वैशिष्ट्यावच्छेदेनायच्छेद्यत्वाभावोपगमे धूमवान् वद्वेस्तितादायतिव्याप्तिवारणस्याप्य शक्यत्वात् । अयोगोऽलक भेदादिरूपायां शुद्धायोगोऽलक भेदत्वावच्छिन्नत्वाभावाप्रतिप्रतियोगितायां किञ्चिद्विशेषण वैशिष्ट्यावच्छेदेन तदवच्छिन्नत्वाभाव सम्भवात् ।

नच पादशायादशरूपेण प्रतियोगितानां हेतुसमानाधिकरणाभा-
योऽथ तादृशतादृशरूपावच्छेदेन तथाविधावच्छेद्यत्वाभाव विवक्षणा
अदोषद्वितीयाद्यम्, एव सत्यभावद्वयानुपादानेऽपि सामान्यत्वात्, शु-
द्धेविशिष्टायोगोऽलक भेदत्वावच्छेद्यत्वावच्छेद्यत्वात्, विशिष्टे तत्सत्त्वेनेव
शुद्धेतरसत्त्वे विशिष्टेऽयोगोऽलक भेदत्वावच्छेद्यत्वाभावसत्त्वात्
शुद्धेऽप्ययोगोऽलक भेदादिरूपप्रतियोगित्वे तादृशभावसत्तायादुर्ध्वारत्वा-
दभावद्वयोपादानेऽप्यतिव्याप्तितादृशत्वात् । प्रतियोगिता धर्मिकाव-
च्छेद्यत्वाभाव घटितव्याप्तिपक्षे प्रमेयवद्विमान् धूमादित्यादी साध्यता-
वच्छेदक निरूपितस्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेद्यत्वाप्रसिद्ध्या तत्रतदभाव
घटितलक्षणासम्भवात् - निरूपितव्याप्तिव्याप्तिवच्छेद्यत्वाभाव घटितल-
क्षणस्यादरणीयावेऽपि वद्विमान् धूमादित्यादी लाघवा स्वरूपसम्बन्ध-
रूपावच्छेद्यत्वाभाव घटितव्याप्तिरेवोचिता, साध्यतावच्छेदकभेदेन
व्याप्तिभेदात् ।

नचैव मनवच्छेदकत्वं घटितव्याप्तिपक्षेऽपि धूमप्रति तादृशद्वन्द्वभा-
वसत्त्वेऽपि प्रमेयवद्विमान् गौरवा दूमसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगि-
तानवच्छेदकमिति भ्रमदशायामनुमिति वारणाय शुरुधर्मात्तच्छिन्नसा-
ध्यकव्याप्ति शरीरे पारिभाषिकावच्छेदकत्वाभावस्यैव निवेदनेऽपि याद्वे-
त्वावच्छिन्न साध्यनव्याप्तिशरीरे स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वाभाव
एवलापना विवक्षयितु मुचितमिति वाच्यम्, धूमादिसमानाधिकरणाभाव

तत्सम्बन्धावच्छिन्न साधनसामानाधिकरण्यात्पन्ताभाव प्रतियोगिता सामा-
न्ये नास्ति साधने तद्वर्गविशिष्टसामानाधिकरण्यं व्याप्तिरिति पर्यव-
सितोऽर्थः । यत्र सन्देहो साध्यतावच्छेदकं न प्रतियोगितावच्छेदकं
तत्रैवेयं रीतिरप्येवेत्यपि वदन्ति ।

प्रतियोगितावीच्य स्वरूपसम्बन्ध रूपावच्छेदकत्वाभावस्य धूमादिव्याप-
कत्वावच्छेदक कम्बुग्रीवादिमत्त्वादि साधारणतया व्यापकतावच्छेद-
कत्वाभावकत्वेन वदित्वादिधर्मिकानवच्छेदकत्वज्ञानस्या व्यङ्ग्यत्वादिति
केवाध्विमतमाह (यमेति) यद्रूपावच्छिन्न साध्यवशादर्थः ।
प्रमेयवद्विवादी गौरवमयुक्ता नवच्छेदकत्वग्रहदशायां भ्रान्तानां द्रव्य-
त्वादिव्यभिचारि छिन्नेन सद्रूपावच्छिन्न साध्यकानुमिते रतुरोधेनास-
त्त्विककष्टपुरुषसमनियत गुरुधर्मावच्छिन्न साध्यकानुमितावच्छेदक-
त्वाभाववदित व्याप्तिपक्षे पारिभाषिकावच्छेदकत्वाभावज्ञानमेव यद्यपि
हेतुः, तथापि वास्तविकीव्याप्तिः छन्दोसावेवैयमिमांशेण " सन्देहो "
चित्तमुक्तम् ।

" वदन्ती " त्यस्वरसस्मृतिः । तर्ह्यजम्ब - यदि गुरुधर्माव-
च्छिन्नसाध्यकस्थले पारिभाषिकावच्छेदकत्वाभावज्ञाना दनुमिति इतदा
वदित्वाद्यवच्छिन्न साध्यकस्थले तज्ज्ञानान्ननुमिति रित्युक्ते रतुभव
विरोधेनासम्भय, एकजातीयपरामर्श सत्त्वे विषयस्वभावा तद्वि-
देवानुमिति, कच्चित्रेयननुभवात्, अन्यथा यत्र ईवतिरेकिणि केवला-
न्ययित्वधर्मदशाया नानुमितिस्तादृशव्यतिरेकि साध्यके साध्यवद्व्याप-
कत्वमेव व्याप्तिः - ननु व्यापकसामानाधिकरण्य - गौरवात् - इत्यु-
क्तिसम्भवेनमूलकृतो व्यापकसामानाधिकरण्यमालम्ब्य सिद्धान्तप्रणयन
विरोधापातात् । एवं समवायेन भेदप्रतियोगितावच्छेदक जातित्वाद्यव-
च्छिन्न साध्यकानुमितौ स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वाभावज्ञानस्य हेतुत्वे
हेतुसामानाधिकरण्यत्पन्ताभाव प्रतियोगिताया नित्यत्वादेवैवैयमेव समवे-

गौरवप्रतिसन्धानदशायामपि कम्पुप्रीणादिमान्

तत्त्वादिकं भेदावच्छेदकं, ननु तद्व्याप्तित्वं जातिवाद्यवच्छिन्नमिति ज्ञानदशायां
हेतौ तदवच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकावच्छिन्नभावसामानाधिकरण्यग्रहेऽपि
[व्यभिचारहेतुनाऽन्तानां] जातिवाद्यवच्छिन्नसाध्यकानुमित्यापत्तिः,
भेदप्रतियोगितायां जातिवाद्यवच्छेद्यत्वप्रसिद्ध्या तदभावज्ञानस्य प्रमा-
त्वात् । एवमभावप्रतियोगितावच्छेदकं महानसीयवद्विवाद्यवच्छिन्न-
विषयतया भ्रमेण गौरवप्रमुक्तानवच्छेदकत्वमत्रमदशायां हेतौ तद-
वच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकावच्छिन्नभावसामानाधिकरण्यग्रहेऽपि रक्षा-
नसीयवद्विवाद्यवच्छिन्नसाध्यकानुमितिसंगतिः तद्रूपावच्छिन्नसा-
ध्यकानुमितावपि स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेद्यत्वाभावज्ञानस्य हेतुत्वा-
सम्भवः । वस्तुतो भेदप्रतियोगितायां प्रसिद्धस्य स्वरूपसम्बन्धरूपमहा-
नसावृत्तिद्रव्यत्वाद्यवच्छिन्नत्वस्य संयोगसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य च द्वयो-
र्व्यतिरेको धूमादिसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितासामान्ये वर्तते,
संयोगादिसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितायाः शुद्धमहानसावृत्तिवादिनै-
वावच्छेदादिति - स्वावच्छेद्यत्वघटितोभयाभाववद्धूमादिसमानाधिक-
रणाभावप्रतियोगितासामान्यकत्वं धूमादिव्यापकतानवच्छेदकं महान-
सावृत्तिद्रव्यत्वादि साधारणतया नव्यापकतावच्छेदकता स्वरूपमिति
वद्विवादावपि तज्ज्ञानं नानुमितित्यनङ्गवच्छेदकत्वाभावघटितव्याप्ति-
पक्षेऽपि वद्विवाद्यवच्छिन्नसाध्यकस्थले स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वाभाव-
ग्रहस्य हेतुताया एतादृशं युक्तेरेवा नवकाशात् । इत्यादिकं बोध्यम् ।

केचित्त - पारिभाषिकावच्छेद्यावच्छेदकभावघटितव्याप्ता युक्त-
रीत्या प्रतियोगिवैयधिकरण्यानिवेशेन व्यापत्वात् सर्वत्रैव तद्व्याप्ति-
व्याप्त्यादर उचित इत्यस्वरसर्वाजमाचक्षते ।

शुद्धमहानसावृत्तिद्रव्यत्वाद्यवच्छिन्नत्वस्य स्वरूपसम्बन्धरूपमवच्छेदकत्वं व्यपेक्षया न-
घटितव्याप्तिं परिष्कुर्वताम्मतमाह (गौरवप्रतिसन्धानदशायामिति

शूये । नचेदेन लघुरूपसमनियताना गुणानामन्याप्यतामसि ,
गुणादिगुणकर्मान्यत्व विशिष्टसत्तादिसमानाधिकरणाभाप्रतियोगितावच्छे-
दकप्रतिष्ठाया प्रतियोगिताया लाघवेन द्रव्यादिनिष्ठाभाप्र प्रतियो-
गितावच्छेदकत्वत्वेनैवावच्छेदात् । तत्तदवच्छेदकत्व व्यक्तानाञ्च प्राप्ति-
भिरुक्तेरपेक्षाभावाना युगसहस्रेणापि ज्ञातुमशक्यत्वात् ।

निष्ठाभाव प्रतियोगितानवच्छेदक रूपावच्छिन्न प्रतियोगितावच्छेदकत्वमेव
सप्तमस्तथा भावत इत्युपेयम् , तथाच गुरो रनवच्छेदकत्वेऽपि मोक्त-
दोषावसर इति ध्यायम् । तत्तत्प्रतियोगितावच्छेदक भेदाना म-
नन्ताना सम्बन्धवत्कत्वे मानाभावात् गौरवाच्च । शुद्धधर्मस्यानप-
च्छेदकाय द्रव्य गुणात् गुणकर्मान्यत्वाविशिष्ट सत्त्वादित्यादी हेतुस-
मानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वस्वरूप द्रव्यनिष्ठाभाव प्रतियो-
गितावच्छेदकत्वस्वरूप समनियत धर्मपेक्षाया गुरो प्रतियोगितानवच्छे-
दकत्वेन तदवच्छिन्नाभावानसिद्ध्या व्याप्तिरपीत्याह (नचेदिति)
“ एव ”- गुरो रवच्छेदकत्व (लघुरूपेति) विशेषणानवच्छिन्न द्रव्य-
त्वा दीयर्थ । अधिकगौरवप्रदर्शनाय विशिष्टसत्तारूप हेतुनुसरण ।
(लाघवेनेति) गुणावावच्छिन्नप्रकारेण हेतुमन्निवेशापेक्षया निर्विशे-
षण द्रव्यत्वादिपुरस्कारेण तन्निवेशे लाघवादित्यर्थ ।

ननु हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वाना ता-
दृशावच्छेदकत्वत्वेन नाभावो व्याप्तौ निवेशनीय , किन्तु तत्तद्व्यक्ति-
त्वेन सर्वेषा मभावकृष्टत्वेति तादृशावच्छेदकतात्वस्य श्रुतया प्र-
तियोगितानवच्छेदकत्वापि न क्षतिरित्यत आह (तत्तदवच्छेदकत्वेति)
(प्राप्तिस्विकेति) तत्तद्व्यक्तित्वेनेत्यर्थ (ज्ञातु मशक्यत्वादिति) अन-
न्ताना तादृशावच्छेदकत्वरूप प्रतियोगिना प्रतियोगितावच्छेदक त-
त्तद्व्यक्तित्वेन ज्ञानासम्भवादिति भाव । निवेशेऽपेक्षक स्वव्यतिथिधर्मापे-
क्षया विशिष्टत्व प्रतिष्ठस्थ गौरवेणानवच्छेदकत्वनिबन्धना व्याप्ति-

एव द्रव्यत्वत्वादि विशिष्टद्रव्यत्वादेरव्याप्यत्वप्रसङ्गो ऽनुसन्धेय ।
उपदर्शितप्रकारस्यापि सत्त्वादिव्यतिरेकत्वेन दुर्ज्ञेयत्वात् । अतएव प्राणप्रा-
णगुणत्वादिना साध्यताया द्रव्यत्वादेर्व्यभिचारित्वमपि सङ्गच्छत इत्यपि
केचित् । इति कृतं पट्टवितेन ।

इति श्री रघुनाथ शिरोमणि विरचिता

अवच्छेदकतानिरुक्ति ।

आह (एवमिति) रीत्येति शेषः (अव्याप्यत्वप्रसङ्गो ऽनुसन्धेय इति)
भक्तौ गुरोरवच्छेदकत्व मावाप्यमेवेति शेष । भवैव हेतुवन्तरमप्या-
ह (उपदर्शितप्रकारस्यापीति) अपि दुर्ज्ञेयत्वादित्यनन्तरं योज्यम् । 'उ-
पदर्शितप्रकारस्य' - मेयधूमवान् यद्देहिरित्यादा व्यतिव्याप्तिवारणायानु-
सृतस्य पारिभाषिक हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्व-
स्य । "स्यत्वा दी"त्यादिना प्रातिस्विकरूपावच्छिन्न तत्प्रतियोगितापरि-
ग्रहः (दुर्ज्ञेयत्वादिति) तथाच गुरुधर्मस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वे
गुरुधर्मावच्छिन्न साध्यव्यभिचारि व्यावृत्त शक्यज्ञानकव्याप्तिनिर्वचन-
मप्यशक्यस्या दिति भावः । उक्तस्य च हेतुसमानाधिकरणाभाव प्र-
तियोगिता वच्छेदकतात्वस्य गुरुतया स्वरूपसम्बन्धरूप प्रतियो-
गितावच्छेदकत्वात्सम्भवेति उक्तरीत्या पारिभाषिक तदीयप्रतियोगि-
तावच्छेदकत्वस्यैव व्याप्ती निवेशनोपतया न तदवच्छिन्नाभावाप्रति-
द्धि निबन्धनाव्याप्तिरित्याशङ्कया " उपदर्शिते " त्यादि ग्रन्थावतर-
णन्तु न सम्भवति, तादृशावच्छेदकत्वावनिष्ठ तथाविधावच्छेदकताया
स्वयमेव तन्मात्रस्योपादानात्, तादृशावच्छेदकत्वत्वविशिष्ट व्यापक-
तावच्छेदका वच्छिन्नाभाव निवेशस्य पर्यवर्तितत्वात् (व्यभिचारित्व-
मपि सङ्गच्छत इति) व्यभिचारस्य साध्यतावच्छेदका वच्छिन्नाभावय-

दृष्टित्वरूपत्वात्, गुरुधर्मस्यानवच्छेदकस्य प्राणप्राज्ञगुणत्वाद्यवच्छिन्नप्र-
तियोगित्वाप्रसिद्ध्या तदनुपपत्तेरितिभावः ।

नच साध्यतावच्छेदक विशिष्टव्यापकतावच्छेदकावच्छिन्नाभाव
सामानाधिकरण्यमेव व्यभिचारद्वयुक्तस्थले गन्धव्याघ्रवच्छिन्नाभावमा-
दाय व्यभिचार उपपादनीय इतिवाच्य, व्यापकतावच्छेदकता शरी-
रे साध्यतावच्छेदक विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानां विशेष्यो-
पदेयतया तत्प्रतियोगितावच्छेदकभेद कूटस्यान्तर्भावनीयत्वेन व्य-
भिचारज्ञानस्याशक्यतया अनुमितिचिरोधित्वासम्भवेन व्यभिचारस्य हेतु-
भासतानुपपत्तेः ।

एतेन - व्यभिचारज्ञानाभाव सद्वृत्तसामानाधिकरण्यज्ञानस्य सा-
क्षादनुमिति हेतुताम्रतावच्छिन्नता सम्भवोपि दर्शितः ।

इदमुपलक्षणं जलं प्राणप्राज्ञ गुणवत्, उपपत्तिवत्त्वाच्छिन्नो घटः
प्राणप्राज्ञगुणवानित्यादौ बाधानुपपत्तिरपि द्रष्टव्या ।

इति श्री महामहोपाध्याय श्री गदाधरभट्टाचार्य
विरचिता

अवच्छेदकतानिरुक्तिः ॥

